

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Příčiny velké říjnové socialistické revoluce – krize
carismu**

Adéla Andělová

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy a východoevropská studia

Bakalářská práce

Příčiny velké říjnové socialistické revoluce – krize

carismu

Adéla Andělová

Vedoucí práce:

PhDr. Magdaléna Leichtová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Magdaléně Leichtové, Ph.D. za čas, který mi věnovala a především za odborné rady a komentáře, kterých si vážím a které mi při psaní práce velmi pomohly.

Obsah

1 Úvod	1
2 Ruská společnost druhé poloviny 19. století.....	6
2.1. Základní rysy ruské společnosti	6
2.2 Rolnictvo	11
2.3 Dvorjanstvo	17
2.4 Církev	21
2.5 Inteligence	23
3 Analýza kritiky carismu	28
3.1 Konzervatismus	32
3.2 Liberalismus	36
3.2.1 Vznik a vývoj ruského liberalismu	37
3.2.2 Nejvýznamnější liberální strany a jejich politické požadavky	38
3.2.3 Problémy liberalismu v Rusku	40
3.3 Socialismus	41
3.3.1 Vznik a vývoj ruského socialismu	41
3.3.2 Nejvýznamnější socialistické strany a jejich politické požadavky	43
3.3.3 Bolševici, Lenin a polemika s ním.....	45
3.3.4 Shrnutí největších problémů Ruska a závěrečná analýza socialistické kritiky	50
4 Závěr.....	60
5 Seznam použité literatury.....	65
6 Resumé	67

1 Úvod

V rámci předkládané bakalářské práce nesoucí název Příčiny velké říjnové socialistické revoluce – krize carismu se zaměříme na kritiku carského režimu v době před rokem 1917. Pokusíme se analyzovat jednotlivé proudy kritiků carismu a především to, kam byly jejich výtky cílené. Hlavním záměrem práce je zjistit, zda byla kritika oprávněná. Není tím myšleno, že budeme uvažovat o tom, zda byl carismus spravedlivým, či nespravedlivým zřízením. Naší snahou bude zjistit, zda to, co bylo terčem kritiky, bylo skutečně těmi hlavními příčinami konce ruského impéria a zda to lze považovat za kořeny VŘSR.

Hlavním objektem zájmu bude z pochopitelných důvodů kritika objevující se u ruské radikální inteligence, z níž se pak jako jedna z odnoží oddělují bolševici. Pozornost bude věnována samotnému V. I. Leninovi, jeho myšlenkám a teoriím, které se pokusíme analyzovat v souvislosti se stavem ruské společnosti před revolucemi počátku 20. století.

Závažnost a důležitost daného tématu je neoddiskutovatelná a můžeme ji podložit nespočtem argumentů. Bez výhrad je možné tvrdit, že VŘSR byla událostí celosvětového významu. Ne snad přímo v době, kdy se odehrávala, ale následný běh událostí zapříčinil, že zprostředkovaně ovlivnila vývoj mezinárodního systému téměř na další půlstoletí.

Pokud se na problematiku podíváme prizmatem dnešní doby, je třeba si uvědomit, že Rusko, člen Rady bezpečnosti OSN, je stále jedním z klíčových hráčů na poli mezinárodní politiky. Ačkoli se už dávno nemůže měřit s geografickou rozlohou ani mocí bývalého SSSR, bylo by naivní a chybné nepočítat jej mezi světové mocnosti. Středoevropan si tento fakt pravděpodobně dobře uvědomuje už jen díky relativně nedávné zkušenosti se silou a mnohdy nechtěnou blízkostí sovětské moci. A zcela jistě si jej uvědomují i Spojené státy americké (spolu se severoatlantickým prostorem), stále ještě světový hráč číslo

jedna a také jedna ze dvou mocností z dob bipolárního uspořádání světa. Avšak příkladů zemí a národů, které měly v minulosti či současnosti osobní zkušenost s carskou, sovětskou nebo ruskou mocí, bychom mohli jmenovat mnohem více. Stačí se podívat do regionu Střední Asie, o který carské Rusko projevovalo zájem již od 19. století, kdy začal stoupat strategický význam oblasti.¹ Střední Asie pocítila moc Ruska již v období carismu a poté hlavně v době sovětské nadvlády, kdy došlo ke kompletní změně tamější společnosti, která byla podrobována masivní rusifikaci. A ani současné Rusko od Střední Asie neodhlíží. Po rozpadu SSSR byl tento region zahrnut do konceptu blízkého zahraničí, a tak i dnes zůstávají ekonomiky středoasijských republik silně navázány na tu ruskou.

Pokud bychom chtěli důležitost problematiky krize carismu a příčin VŘSR doložit historickými argumenty, byly by stejně pádné jako ty výše zmíněné týkající se nedávné minulosti a současnosti. Od nepřilíš významného státu, který byl původně řazen mezi státy severské, se Rusko posunulo až na pozici silné mocnosti na východě, se kterou ostatní světoví hráči ze západní Evropy museli počítat. V 19. století a na počátku století 20. bylo carské Rusko jedním z členů koncertu velmocí, byť se od mocností západoevropského typu značně lišilo. Monarchie v ruském a britském podání byly zcela odlišné. Ruská společnost vykazovala v té době výrazné odlišnosti od těch západoevropských, čemuž se budeme podrobněji věnovat v jedné z následujících kapitol. Přestože bylo uspořádání společnosti ruského impéria uspořádáním plným paradoxů a protikladů, byl jeho vliv na mezinárodní scéně značný.

Paradoxní je, že proti carismu jako takovému, většina společnosti vlastně v zásadě nic neměla a chápala takové uspořádání jako přirozené. Jak tvrdí Richard Pipes, velké rolnické nepokoje, které se opakovaly zhruba jednou za sto let (70. léta 17. století – Stěnka Razin; 70. léta 18. století – Alija Pugačev) a nepokoje počátku 20. století (1905, 1917) měly určité společné rysy. Jednak neexistenci politických cílů a jednak to, že nenávist nebyla cílena proti carovi,

¹ Připomeňme si tzv. velkou hru, strategický konflikt mezi Ruským a Britským impériem, který probíhal zhruba od 19. století do poloviny století dvacátého a ve kterém šlo o získávání vlivu ve střední Asii.

ale proti výkonným zástupcům samoděržaví a proti vlastnictví půdy (Pipes 2004: 195). Krize carského režimu vyvrcholila revolucemi roku 1917, které svrhly carský režim a obrátily ruskou společnost naruby. Události s tímto vývojem související došly až tak daleko, že byla vyvražděna carské rodina, hlavní symbol Ruského impéria. Změna, jakou ruská společnost po VŘSR prošla je neuvěřitelná. Z agrární zaostalé monarchie, která totálně zaspala průmyslovou revolucí, se stal stát, který dosáhl během třiceti let díky překotné industrializaci, kolektivizaci, drancování vesnice, obrovským represáliím vůči vlastnímu obyvatelstvu atd. pozice jednoho z vítězů druhé světové války. Rusko na počátku dvacátého století a Rusko po druhé světové válce byly zcela jiné světy. Šlo o drastickou proměnu, která Rusko v očích západu totálně změnila. Je ovšem zcela na místě uvědomit si, za jakou cenu. Patrně žádný pokrok na světě nestojí za milióny lidských životů.

To, že byla VŘSR událostí celosvětového významu, netřeba opakovat. Její vliv byl na území Sovětského svazu jasně patrný po dobu téměř osmdesáti let. Po druhé světové válce se v rámci bipolárního soupeření prosazovaly myšlenky s ní spojené v různých koutech světa. A ozvěny moci bývalého SSSR jsou v mnoha oblastech slyšet ještě dnes.

Zcela původním záměrem autorky bylo pokusit se komparovat carský režim konce 19. století s bolševickým Ruskem resp. Sovětským svazem (období let 1917 – 1924). Je ovšem pravdou, že postupem času se tato myšlenka začala zdát čím dál víc nereálnou. Obavy o neporovnatelnost a také o složitý výběr komparačních kritérií nakonec došly tak daleko, že byl záměr práce změněn a jejím cílem se stala analýza kritiky carismu.

Na analýzu kritiky carismu se text zaměřuje z toho důvodu, že kritika je vlastně produktem hroutícího se režimu. Jedná se vlastně o interakci, kdy kolabující režim produkuje vlastní kritiky, kteří se poté snaží o jeho svržení. Z tohoto důvodu zkoumání analýzy kritiky carismu zapadá do tématu Příčiny velké říjnové revoluce – krize carismu. Z metodologického hlediska se jako

nejvhodnější jeví případová studie, pro kterou máme časové ohraničení, na základě kterého bude hlavní pozornost věnována druhé polovině 19. století. Dané časové vymezení bylo zvoleno z tohoto důvodu, že v roce 1861 došlo v ruské společnosti k významné změně, kterou bylo zrušení nevolnictví, jež bylo milníkem, který měl vliv na další vývoj společnosti.

Hlavním cílem práce je zodpovědět otázku, zda kritici carského režimu podkládali své výtky relevantními argumenty a zda svou pozornost věnovali skutečně nejpálčivějším problémům carismu. Zamysleme se nad tím, zda počínání kritiků carismu svým způsobem nevyprovokovalo reakce vlády a nenutilo tak vládu stále víc přibližovat své praktiky praktikám charakteristickým pro policejní stát. Zároveň předpokládáme, že kritika carismu nebyla vždy spravedlivá a že byla v některých případech přizpůsobována záměrům kritiků. V souvislosti s tím se také budeme snažit zodpovědět, jaký měla samotná kritika vliv na výsledný pád režimu.

Struktura a postup práce jsou dány cíly práce, kdy je nejprve nutné se zaměřit na poměry v ruské společnosti a v návaznosti na to poté zkoumat argumenty kritiky vůči carskému režimu. První kapitolu bakalářské práce věnujeme bližšímu pohledu na ruskou společnost. Seznámíme se s jednotlivými vrstvami společnosti, jejich vzájemnými vztahy a hlavně jejich vztahem ke státní moci. Naší snahou bude věnovat pozornost především druhé polovině 19. století s tím, že se pravděpodobně nevyhneme historickým odbočkám. Věříme však, že to nebude odvádět pozornost od hlavní linie práce. Je totiž zřejmé, že společnost se vyvíjí neustále a přestože se v práci zaměřujeme jen na jednu část ruské historie, není od věci naznačit podstatné historické souvislosti z dob předcházejících.

Následující kapitola se bude věnovat představení hlavních trendů kritiky carismu. Kritika tehdejšího zřízení samozřejmě nepřicházela jen z jedné strany, proto se seznámíme s více skupinami, přičemž převážnou část pozornosti budeme věnovat ruskému socialismu, do kterého pochopitelně patří i bolševici. Jedna

z podkapitol této části práce bude pojednávat samostatně o V. I. Leninovi a v souvislosti s tím o hlavních argumentech bolševické strany.

Závěr práce věnujeme zdůraznění hlavních argumentů, které budou podkládat výše zmíněné otázky. Pokusíme se reflektovat výsledky práce a to, zda byl během zpracovávání tématu potvrzen či vyvrácen předpoklad, který spočívá v tom, že ne vždy cílila kritika carismu tam, kam měla. Je jasné, že během psaní tohoto textu se autorce v hlavě urodí mnoho názorů na rozličné aspekty dané problematiky. Proto i vlastní názory a subjektivní reflexe výsledků práce dostanou svůj prostor.

Této práci byla velkým vzorem kniha Richarda Pipesa „Rusko za starého režimu“, zvláště její první části, která se týká ruské společnosti ve druhé polovině devatenáctého století. Kromě Pipesa je v práci mimo jiné využíváno i děl Martina Malii, Geoffreyho Hoskinga a také českého autora Václava Vebera. Zdrojem pro tuto práci byly vzhledem k jejímu tématu především rozsáhlé publikace pojednávající o Ruské společnosti před rokem 1917. K analýze socialistické kritiky bylo nutné využít Leninových publikací.

2 Ruská společnost druhé poloviny 19. století

V této kapitole se budeme věnovat nelehkému úkolu – popisu ruské společnosti v druhé polovině 19. století. Přiblížit stav společnosti jakéhokoli státu v jakékoli době je těžko proveditelné, je-li k dispozici jen omezený prostor. Proto se budeme věnovat nejpodstatnějším rysům jednotlivých společenských vrstev, vzájemným vztahům mezi těmito skupinami a jejich postojům vůči státní moci.

2.1. Základní rysy ruské společnosti

Než se vrhneme na bližší studium ruských společenských vrstev, je nutné si znovu uvědomit, že ruská společnost se po celou svou historii, ač geograficky zasahující na starý kontinent, vyvíjela v mnoha ohledech velmi odlišně od společností západoevropských. Co se hospodářského rozvoje týká, bylo Rusko pozadu za Evropou o celé jedno století. Hospodářská zaostalost šla ruku v ruce s archaičností společenských forem (samoděržaví) i nízkou kulturní úrovní. Tento odstup od evropského vývoje byl dán anachronickým vládním systémem, který v podstatě od 16. století neprošel výraznou reformou (Švankmajer a kol. 2004: 286).

Pokud se podíváme na charakteristické rysy vlád posledních Romanovců, zjistíme, že byly skutečně vzdálené rysům tehdejších evropských vlád. Jedná se o představu dědičného léna, kdy se car považoval za vlastníka celé země (viz dále – patrimoniální stát), díky které se Rusko 18. století vzdálilo od Evropy, kde se začala jako protiváha monarchii vytvářet vrstva nezávislých velkostatkářů. Dále šlo o samoděržaví, v rámci kterého nebyl car, zosobnění Boha, omezován žádnými zákony, ale řídil se jen svými představami o povinnosti a právu. A v neposlední řadě také mystické spojení mezi carem a jeho lidem chápané jako otcovská nadvláda (Figes 2000: 36-37).

V Rusku panoval po velmi dlouhou dobu zvláštní vztah mezi vlastnictvím a politickou mocí, přičemž ve společnosti byla jen minimálně patrná hranice oddělující pozemkové vlastnictví od moci panovníka. Přestože k narušení

patrimoniálního státu (car je vnímán jako vládce a zároveň vlastník říše)² došlo relativně pozdě, nemohl tento stav přetrvat navěky. Udržení takového nastavení způsobovalo trvalé napětí uvnitř společnosti (Pipes 2004: 14).³

Rusko bylo v podstatě od počátku své existence zaostalým státem, jenž čerpal zisky převážně ze zemědělství.⁴ A i přesto, že agrární sektor byl hlavním zdrojem obživy pro jednotlivce i samotný stát, nebylo ruské zemědělství nijak výnosné. Pro zemědělství jednoduše nebyly v dané oblasti příznivé podmínky. Nízká kvalita půdy a vrtkavost srážek způsobovaly, že zhruba každá třetí úroda byla špatná. Malá výnosnost zemědělství měla na svědomí nejenom chudobu, ale v návaznosti na ni i fakt, že se nemohla utvářet vrstva kupců pro zemědělskou produkci, a obyvatelstvo tak nebylo motivováno ke zvyšování výnosů. Navíc se země s nízkými zemědělskými výnosy mohla jen těžko věnovat rozvoji průmyslu, obchodu nebo dopravy.

Protože samotné zemědělství nebylo schopno pokrývat veškeré náklady, přivydělávalo si obyvatelstvo prostřednictvím různých nezemědělských činností (tzv. promysly). Například lovem, rybolovem nebo sběrem medu. Během 17. století se staly významnou položkou příjmů státní kasy zisky z prodeje kožešin. Navíc Rusko nemělo moc věcí, které by mohlo vyvážet (hlavním vývozním artiklem bylo obilí), tudíž ani export nemohl hnát ekonomiku vpřed. A promysly samozřejmě samy o sobě nemohly udržet ruské hospodářství na nohou. K jeho kritickému stavu přispěla také populační exploze, která vypukla kolem roku 1750 a ještě posílila fakt, že zemědělské produkty stačily uživit obyvatelstvo, ale vydělávat se na nich nedalo. A když začaly v 80. letech 19. století prudce růst

² Patrimoniální systém v Rusku vznikl mezi 12. a 17. stoletím. V rámci patrimoniálního státu má jedna osoba, tedy vládce, k dispozici veškeré materiální a lidské zdroje. Vládce se těší osobní moci, která je založená na tradici a neexistenci jakéhokoli formálního omezení pravomocí (Pipes 2004: 39).

³ K utužení patrimoniálního státu výrazně přispěli na začátku 16. a 18. století Ivan IV. Hrozný a Petr I. Veliký. Oba zmínění carové opřičníkům a poměščíkům, ze kterých udělali členy státní byrokracie, odměnou za služby státu dali půdu spolu s nevolníky. Tato patrimoniální koncepce uvrhla ruského rolníka do nevolnictví, kterého byl zbaven až v roce 1861 (Spulber 2002: 28).

⁴ To nezměnilo ani nařízení o zrušení nevolnictví z roku 1861. Rolníci nově osvobození od jha nevolnictví nebyli schopni výrazněji nastartovat rozvoj trhu a Rusko i nadále zůstalo agrární zemí. Ovšem pro úplnost informace je třeba na tomto místě zmínit, že přestože nadále ruská ekonomika závisela hlavně na zemědělství, začal mezi lety 1880 – 1890 částečně růst i průmysl (Spulber 2003: 27). Intenzivní industrializace byla podporována především za ministra financí Sergeje Witteho a díky ní začala v do té doby dvoutřídním Rusku vznikat mnohotřídní společnost (Malia 2009: 346).

nájmy z půdy, dosáhla agrární krize vrcholu a stala se jedním z faktorů, které zapříčinily pád carismu (Pipes 2004: 27-29).

Přírodní podmínky, které způsobovaly neúspěch ruského zemědělství, měly za následek nejen ekonomické, ale i sociální důsledky. Vzhledem k zeměpisné poloze bylo takřka nemožné věnovat se zemědělství individuálně. Obzvlášť v severních oblastech bylo možné se zemědělství věnovat jen 4-6 měsíců v roce, což nutně vyžadovalo zintenzívnění zemědělských prací a sdružování pracovních sil.⁵ Kolektivní charakter ruského zemědělství tedy existoval již dávno před rokem 1917, vznikl v podstatě samovolně a měl vliv na strukturu vesnice a rodiny. Až do 19. století hrála důležitou roli ve společnosti tzv. velkorodina, která byla tvořena otcem, matkou, nedospělými dětmi a ženatými syny spolu s jejich manželkami a dětmi. Hlavou rodiny pak byl tzv. bolšak spravující majetek velkorodiny, který měl charakter společného vlastnictví. Po zrušení nevolnictví v roce 1861 se však začaly velkorodiny rozbíjet, čehož příčinou byly i vnitřní spory mezi jejich členy.

Základní společenskou jednotkou bylo kmenové společenství čítající 50 – 60 lidí. Postupně však bylo přetvořeno na tzv. občinu, společenství založené na kolektivním vlastnictví orné půdy. Faktem je, že většina zemědělské půdy imperiálního Ruska byla v občinovém vlastnictví. Zároveň se však v imperiálním období proměnil smysl občin, které se staly především institucí pro usnadnění výběru daní (Pipes 2004: 33-34). V povaze občiny hledal podklad pro své argumenty specifický ruský radikalismus (později nazvaný narodničestvo), mezi jehož zakladatele řadíme Alexandra Gercena a Michaila Bakunina. Postupně vytvořili teorii, která tvrdí, že nejmodernější západní ideál, socialismus, je díky tradici občiny možné realizovat v Rusku dříve než na západě Evropy. Instituce občiny už totiž ve své podstatě byla socialistická, vlastnictví v ní nebylo soukromé, ale bylo pravidelně redistribuováno (Malia 2009: 341). Někdy bývá dokonce poukazováno na podobnost mezi občinami a kolchozy zakládanými

⁵ V jižně situovaných oblastech se potřeba pracovat kolektivně snižovala. Z toho důvodu byla před rokem 1917 většina hospodářství provozovaná jednotlivci na Ukrajině a v Kozáckých oblastech (Pipes 2004: 31).

mezi lety 1928 až 1932. V něčem se skutečně shodovaly, byly založeny na neexistenci soukromého vlastnictví půdy. To je ale tak vše, co měly společného. V jedné klíčové vlastnosti se výrazně lišily. Rolník žijící v občině vlastnil produkt své práce, zatímco v případě kolchozu byl vlastníkem stát (Pipes 2004: 35).⁶

Pokud bychom měli co nejstručněji shrnout předchozí řádky, jejichž úkolem bylo představit ruskou společnost jako celek s jejími nejpalčivějšími problémy v předrevolučním období, použili bychom následující slova – neslučitelnost potřeb a možností země. Rusko bylo zemí, která se potřebovala organizovat, ale příliš mnoho faktorů hrálo proti této snaze. Až do období válečného komunismu Rusko v podstatě neznalo centralizaci. Vlivem přírodních podmínek to vlastně ani nebylo možné a šlo tedy o zemi tvořenou řadou soběstačných jednotek. Dobrému fungování státu nenapomáhalo ani to, že se Rusko muselo potýkat s naprosto nefunkční dopravou a pomalou komunikací. Díky tomu až do 60. let 19. století nemohl vzniknout skutečně funkční byrokratický aparát. Nesmíme zapomínat ani na problémy s nekvalitní půdou a značnou vzdálenost od hlavních tras mezinárodního obchodu, tedy faktory způsobující ekonomické zaostávání Ruska. V podstatě po celou dobu své existence se ruská vláda potýkala s tím, že nebyla díky rozličným vlivům schopna ovládat celé území země (Pipes 2004: 36-38).

Carská moc byla sice neomezená, ale s dost omezeným dosahem. Většina běžných občanů se jen zřídka kdy dostala do kontaktu se státní mocí. Hlavní oporou vlády byly byrokracie, šlechta, police, armáda a pravoslavná církev. Státní správa byla sice co do počtu obrovská, ale jejími členy nebyli nijak schopní lidé. Většinou stačilo umět číst, psát a být stoprocentně loajální carské moci.

⁶ Pokud bychom chtěli kolchozy porovnávat s nějakou institucí carského režimu, mohli bychom jmenovat tzv. mesjačinu. Mesjačina fungovala tak, že pozemkový vlastník ohradil půdu, na kterou umístil rolníky, jejichž úkolem bylo obhospodařování této půdy. Za vykonanou práci rolníci obdrželi plat, produkty jejich práce pak vlastnil pozemkový vlastník (Pipes 2004: 35).

Důležitou oporou panovníkovi byla také šlechta, jejíž podpora však začínala postupně slábnout poté, co byla v roce 1762 zrušena povinnost služby panovníkovi. Navíc se mnoho příslušníků šlechty dostalo do kontaktu se západními liberálními myšlenkami, pod vlivem kterých došlo k povstání děkabristů v roce 1825.⁷ Poté, co bylo toto povstání požadující svržení samoděržaví a nastolení konstituční monarchie potlačeno, poklesla důvěra v šlechtu ještě více a tím začala stoupat důvěra panovníka v byrokracii (Pipes 1998: 32).

Armáda byla využívána kromě svých tradičních úkolů i k potlačování vnitřních nepokojů. Šlo o největší armádu na světě, přičemž na její velikost měla vliv obrovská rozloha země.⁸ Na teritoriu velkém jako imperiální Rusko bylo třeba armády čítající mnoho vojáků, protože mobilizace trvala hodně dlouho (Pipes 1998: 31). Velkým problémem ruské armády byla její finanční náročnost. Služba trvala celý život, a dokud nebyli muži příliš staří na uplatnění v boji, nebyli z armády propuštěni. Navíc neexistoval téměř žádný záložní systém, a tak byla armáda v mírovém období skoro tak početná jako v době války. V nejtěžších obdobích 18. století vysávala 60-70% celkového rozpočtu země a i po napoleonských válkách se toto číslo stále pohybovalo mezi 50-60% (Hosking 1997: 191). Na konci 19. století prošla armáda reformou. Doživotní služba byla zrušena a začali se povolávat mladí muži na službu dlouhou šest let (Hosking 1997: 195)

Jednoznačně spolehlivou a oddanou oporou státního zřízení byla pravoslavná církev. Dlouhou dobu byla silným hráčem na ruské vnitropolitické scéně, ale tato dominance se jí později stala osudnou. Carové si začali uvědomovat, že pokud chtějí vládnout neomezeně, není možné, aby byly v jedné zemi dvě soupeřící

⁷ V žádném případě nepovažujeme povstání děkabristů za revoluci. Šlo v podstatě o konspiraci šlechtických důstojníků, kteří požadovali přijetí ústavy a zrušení nevolnictví. Navíc se jednalo o konspiraci odsouzenou k nevyhnutelnému neúspěchu, jejíž výsledky byly ve finále v ostrém protikladu s požadavky děkabristů. Po potlačení povstání se monarchie snažila zemi odříznout od vlivu západních liberálních myšlenek a ještě více utužit autokracii, kterou vnímala jako jedinou možnou cestu, po které se Rusko může dát (Malia 2009: 340).

⁸ V roce 1912 čítala ruská armáda 1 260 359 příslušníků, z čehož 1 127 098 vojáků bylo bez jakéhokoli vzdělání (Veber 2000: 305).

suverenity. Za vlády Petra Velikého se tak z pravoslavné církve stal nástroj, který car využíval k mobilizaci společnosti případně potlačení jakéhokoli vzdoru již v zárodku. Církev byla zmenšena a převedena pod přímou kontrolu panovníka (Hosking 1997: 226).

Rusko bylo okolo roku 1900 zemí obrovských protikladů a paradoxů. 80% obyvatelstva představovali rolníci žijící v podstatě středověkým způsobem života, zatímco elita země obdivovala západní zvyky a snažila se jim svým životem přiblížit. Zatímco na jedné straně v Rusku fungoval vitální kapitalismus (Rusko bylo největším vývozcem obilí a ropy na světě, přestože, jak bylo řečeno výše, mnoho jiných exportních artiklů nemělo), na straně druhé uplatňovalo vůči svým obyvatelům cenzuru a praktiky policejního státu, pomocí nichž byly tvrdě trestány jakékoli projevy nespokojenosti. Pokud ke všemu připočteme, že až do roku 1905 v zemi panoval absolutismus, je jasné, že se počátek 20. století nesl ve znamení očekávání změn (Pipes 1998: 17).

2.2 Rolnictvo

Věnujme nyní pozornost nejpočetnější vrstvě ruské společnosti, rolnictvu. Pro jasnější představu o velikosti této společenské vrstvy, uvedeme několik čísel. Během sčítání lidu v roce 1858 bylo zjištěno, že v imperiálním Rusku žije cca 60 milionů obyvatel. Z těchto 60 miliónů patřilo 12 milionů k svobodným dvorjanům, kněžím, měšťanům apod. Zbytek, tedy jasně převažující většinu 48%, tvořili tzv. státní rolníci, z nichž 37% bylo nevolníky v pravém slova smyslu. Nutno poznamenat, že čím dál bychom se vzdalovali od centrálních oblastí a státní moci, tím méně nevolníků bychom potkávali. Obyvatelé příhraničních oblastí a rozlehlých teritorií na Sibiři nevolnictví téměř nepoznali (Pipes 2004: 184).

Ne všichni příslušníci rolnictva byli nevolníky osobně vlastněnými pozemkovými vlastníky. A ti, kteří do této kategorie spadali, byli rozděleni mezi rozličné kategorie pozemkových vlastníků. 3,3% nevolníků mužského pohlaví patřilo šlechtě, která vlastnila maximálně pouze dvacet „duší.“ 15,9% spadalo

pod šlechtu s celkovým vlastnictvím od jednadvaceti do sta nevolníků. Zbytek tvořící více než 80% patřil těm pozemkovým vlastníkům, jež vlastnili více než sto duší (což bylo podmínkou pro hlasování na dvorjanských sjezdech).

Nižší šlechta vlastníci do dvaceti nevolníků si žila jen neznatelně lépe než samotní nevolníci a i pozemkoví vlastníci s 21-100 dušemi byli zvyklí na skromný způsob života. Značné rozdíly ale panovaly také mezi příslušníky privilegované vrstvy s více než sto nevolníky. V předvečer reformy z roku 1861 (zrušení nevolnictví) patřilo šlechtě se 100-500 nevolníky 37,2 % z celkového počtu. Šlechta s 500-1000 nevolníky vlastnila 14,9% a na vrcholu pyramidy byla šlechta s více než 1000 nevolníky. Těm patřilo 27,8% z celkového počtu duší (Spulber 2003: 12).

Již několikrát jsme zmínili slovo nevolník. Vysvětleme nyní tedy přesný význam tohoto slova a další věci s ním spojené.

Nevolnictví, společenský jev, který v západní Evropě vymizel už ve 13. století (Malia 2009: 340), se v Rusku začíná objevovat během století šestnáctého. V předchozích obdobích žili rolníci v občinách, z nichž se většina nalézala na půdě patřící církvi, státu nebo individuálním pozemkovým vlastníkům. V pozdním 16. století se rolníci obdělávající půdu pozemkových vlastníků, případně pozemkovým vlastníkům platící poplatek za užívání půdy, těšili relativní svobodě a mohli si žít podle svých představ. Na druhou stranu jim pozemkoví vlastníci poskytovali určitou míru právní ochrany a základní fyzické bezpečnosti.

Ruská šlechta vnímala nevolnictví jako nástroj, jak čelit nástrahám tehdejší doby a požadovala po státu, aby vyhověl jejím potřebám. Od 16. století tak stát vydával řadu nařízení, která omezovala teritoriální mobilitu obyvatelstva a podmaňovala jej autoritě pozemkových vlastníků.

Jak už pravděpodobně vyplynulo z předchozích řádků, tvořilo rolnictvo v mnoha ohledech klíčovou skupinu tehdejšího Rusa. Vzhledem k absenci významnější střední třídy bylo rolnictvo primárním zdrojem pro hospodářství a jeho

ekonomické aktivity jednoznačně převládaly nad aktivitami ostatních tříd (Gorshkov 2005: 5). Kvůli nelehkým podnebným podmínkám se mnoho rolníků muselo živit i jiným způsobem než jen obděláváním zemědělské půdy. Zabývali se například podomním obchodem nebo se nechávali najímat jako nádeníci (Pipes 2004: 186).

Z právního hlediska byly některé aspekty nevolnictví často dvojznačné. Na jednu stranu bylo nevolníkům nařízením z roku 1649 povoleno dočasně opouštět místo svého bydliště za účelem hledání zaměstnání nebo vykonávání jiných ekonomických aktivit. A skutečně na konci 18. století každý rok odcházela zhruba čtvrtina rolníků (včetně nevolníků) dočasně z centrálních částí Ruska. Ovšem na druhou stranu docházelo i k prodeji, nákupu a někdy dokonce trestání nevolníků ze strany jejich pánů, přestože zákon zakazoval samostatný prodej nevolníků bez půdy. Ačkoli ve většině případů v tomto ohledu pozemkoví vlastníci dodržovali zákon a ruští nevolníci byli prodáváni a nakupováni spolu s půdou, kterou obývali. Je potřeba také zdůraznit, že ani pozemkoví vlastníci ani stát neměli zájem na tom zcela připoutat nevolníky k půdě. Především státní moc si uvědomovala, že svým způsobem potřebuje minimální mobilitu rolnictva, kterému poskytovala částečnou právní ochranu k teritoriální mobilitě a případným ekonomickým aktivitám (Gorshkov 2005: 6-7).

V čem tedy spočívaly povinnosti nevolníků vůči pozemkovým vlastníkům a jaké byly základní rysy nevolnického života? Veškerý pozemkový majetek byl rozdělen mezi dva typy, lenní (tedy půdu patřící pozemkovým vlastníkům) a rolnickou půdu. Povinnosti nevolníků, kteří užívali tuto půdu, se odvíjely od velikosti majetků pozemkového vlastníka, jeho ekonomické situace a také od toho, jaké byly jeho představy o spravování vlastního majetku. Užívaly se dva způsoby výkonu nevolnických povinností. Prvním způsobem bylo obdělávání panské půdy tedy povinná renta v úkonech neboli robota. V druhém případě se mohli nevolníci vykoupit z povinnosti práce na panském prostřednictvím peněžní renty. Druhý zmíněný způsob byl využíván především těmi pozemkovými vlastníky, jejichž půda poskytovala nízké výnosy. Pokud bylo využíváno povinné

renty v úkonech, byli otroci velmi pevně připoutáni k půdě. Jejich povinnosti spočívaly v obdělávání panské půdy, péči o dobytek a různé nástroje po tři dny v týdnu. Tato doba ovšem byla flexibilní a v některých případech mohla být rozšířena až na sedm dní v týdnu. V extrémních případech byli nevolníci zcela zbaveni jejich půdy a transformováni v otrockou pracovní sílu, která každý měsíc obdržela příděl od pozemkového vlastníka.

Povinná renta v úkonech představovala těsně před rokem 1861 asi 72% všech nevolníků evropské části Ruska. Tento způsob výkonu nevolnických povinností převládal v úrodných černozemních oblastech.⁹ Zároveň tento systém převládal na pozemcích střední velikosti. Zatímco systém peněžní renty představoval zbylých 28% a vyskytoval se především na pozemcích buď extrémně malých nebo naopak extrémně velkých co do rozlohy (Spulber 2003: 12). Průměrný ruský nevolník platící peněžní rentu odváděl zhruba 30 – 50% svého ročního příjmu. Přičemž výše platby oscilovala někde mezi 17 – 86% v závislosti na geografické oblasti a ekonomické situaci konkrétních jedinců (Gorshkov 2005: 10).

Nevolníky v pravém slova smyslu byli lidé, jejichž povinnosti spočívaly v úkonech. Takoví nevolníci byli pevně připoutáni k půdě a spadali pod přímou moc pozemkových vlastníků. Do této skupiny patřilo v roce 1858, tedy těsně před zrušením nevolnictví, asi 12 – 15% z celkového počtu nevolníků.

Nevolnictví musíme vnímat jako instituci především ekonomickou, jejíž projevy možná nebyly tak kruté, jak si mnozí představují. Rozhodně by bylo chybné vnímat ji jako ruskou obdobu otroctví. Ruský nevolník žil ve vlastním domě (ne v otrockých ubikacích, jak tomu bylo zvykem v USA). Podle zákona neměl nevolník právo na majetek, ale ve skutečnosti jej vlastnil. Produkt nevolníkovi práce tedy byl jeho majetkem. Pravomoc týrat byla pozemkovými vlastníky sice využívána jen zřídka, ale přesto bylo nevolnictví ze své podstaty děsivou

⁹ Jak postupovala kolonizace ruského území, přicházel hlavní proud obyvatelstva do oblasti tzv. hlavního černozemního pásu. Ten bychom našli na okraji stepi mezi řekami Doněck a Irtyš. Nejvíce obyvatel sem přicházelo po roce 1783, kdy Rusové dobyli Krym (Pipes 2004: 31).

institucí. Nadvláda jedné lidské bytosti nad jinou je zlá, i když je vykonávána laskavě. Nevolník byl tak trvale podřízen vůli a rozmarům svého pozemkového vlastníka (Pipes 2004: 190-193).

Co se týče rodinného života, těšili se nevolníci relativní svobodě. Pozemkoví vlastníci se nijak výrazně nevměšovali do uzavírání manželských svazků a rodiny (většinou dvougenerační) užívaly jistého stupně autonomie na svých pánech. Hlavy rodin se pak společně na setkáních obcí dohadovaly o řízení spolčených záležitostí jako např. hospodářských, sociálních a kulturních problémech vesnice. Občina sloužila také jako prostředek interakce mezi pozemkovými vlastníky, státem a nevolníky (Gorshkov 2005: 8-9).

Lze jen těžko hodnotit politickou nespokojenost rolnické třídy. V době carismu se totiž jako „nepokoje“ klasifikovalo téměř všechno od opilství a potulky přes neuposlechnutí rozkazu až po krádež či vraždu. Seběmenší projevy nespokojenosti byly potlačovány za pomoci armády. K vážnějším rolnickým nepokojům docházelo zhruba jednou za sto let a během nich docházelo k zabíjení pozemkových vlastníků a zabavování majetku. Rolnické povstání z období 70. let 17. století spojujeme se jménem Štěpána (Stěnky) Razina, v čele povstání ze 70. let 18. století pak byl Jemeljan Pugačov (Pipes 2004: 194-195). Později, na konci 19. století a na počátku 20., se staly rolnické nepokoje koloritem ruské společnosti. Povstání byla povahy živelné a výrazné osobnosti vyrůstaly až v jejich průběhu. Příčiny nepokojů byly zřejmé, nedostatek půdy, tvrdý ekonomický a policejní tlak na rolnické obyvatelstvo, zaostalost, neproduktivnost výroby, bída a trvalý nedostatek (Veber 2000: 95). Rolnická povstání byla často zřejmě velmi krutá. Docházelo k zabavování majetku, vypalování statků a vraždám pozemkových vlastníků a úředníků (Pipes 2004: 195). Avšak potlačovací akce si krutostí zřejmě nezačaly s povstáními. Při potlačování rebelií byla hojně využívána armáda, jejíž policejní role byla v jiných zemích nevídaná.

Krutost bojů a rolnické násilí podporovali eseři, strana sociálních revolucionářů, která se nejčastěji obracela směrem k rolníkům. Otázkou zůstává, proč bylo tolik

mladých Rusů ochotno se účastnit podobného násilí nebo dokonce zemřít za své ideály. Pravděpodobně to bylo souhrou několika faktů. Jednak bylo Rusko odedávna špatně spravováno a ovládáno všemocnou byrokracií. K rozhořčení rozhodně vedlo i to, že se často nerozhodovalo podle zákonů, ale podle toho, co se zrovna hodilo. K příčinám patřilo i tvrdé postupování policie. Některé části trestního zákoníku byly tak vágně definovány, že pod ně spadal vlastně jakýkoli přestupek, a tak bylo možné, že se často odsuzovalo i za schvalování činu, nebo za „plánovaný záměr“ (Veber 2000: 96-98).

Důvodem, proč se agitátorům příliš nedařilo získávat rolníky pro třídní boj, byla primitivita rolnické mysli. Ruský mužik si nedokázal představit nic, co by neznal. Neměl jednoduše schopnost abstraktního myšlení a díky této neschopnosti nahlížel na lidi bez rozdílu náboženství, národnosti nebo politického myšlení. Násilí venkovského lidu tak nikdy nesměřovalo proti systému, nemohlo tedy směřovat ani proti jedné společenské třídě. To všechno byla abstrakce. Pokud už byl venkovský lid násilný, směřovalo jeho násilí k velmi konkrétnímu cíli např. z důvodu msty. A ze stejného důvodu tedy nedokázali chápat ani pojmy jako zákon a majetek (Pipes 2004: 197-198).

Většina rolníků zřejmě nechápala vykořisťování jako něco špatného. V jejich očích to byl přirozený stav. Jen by byli raději sami vykořisťovateli (Pipes 2004: 199-200). Není sporu o tom, že ruské rolnictvo bylo monarchistické. Ne snad z důvodu skutečného politického přesvědčení, ale jednoduše proto, že si nedokázali představit jinou formu světské moci. V jejich očích byl „tatíček car“ člověkem, který je zná a rozumí jejich problémům. Právě proto nechal Lenin tak brzy vyvraždit carskou rodinu a proto byly podporovány kulty vůdců. Bylo třeba vyplnit prázdné místo, které zbylo po carovi (Pipes 2004: 202-203).

Stále více lidí si ale pomalu začalo uvědomovat, že nevolnictví není slučitelné se snahou Ruska stát se moderní zemí. A tak bylo nakonec 19. 2. 1861 vydáno nařízení o zrušení nevolnictví, díky kterému se zhroutil feudální právní rámec upravující fungování nevolnictví. Pozemkoví vlastníci byli zbaveni mnoha

privilegií a jejich moc byla omezena. Nevolníci se vymanili z některých ponižujících povinností (Spulber 2003: 13). Ovšem druhá hlavní část nevolnictví (spolu s mocí pozemkových vlastníků), připoutání nevolníků k půdě, zůstala nezměněná. Vedly k tomu politicko-fiskální důvody. Nekontrolovaný pohyb tak početné skupiny lidí v zemi, kde ani za běžného stavu moc nekontroluje celé území, by byl zcela destabilizující a vyvolal by sociální neklid (Pipes 2004: 206).

Půda však nebyla nevolníkům předávána, ale museli ji vykupovat, což bylo (zřejmě oprávněně) terčem kritiky. Ve výsledku se tak situace mnohých rolníků po roce 1861 ještě zhoršovala, protože se díky vysokým výkupním cenám zadlužovali. Na konci 19. století a na počátku 20. propukla agrární krize, která měla za následek nepřátelský postoj venkova vůči moci a to, že si rolnictvo pomalu, ale jistě začalo uvědomovat svoji sílu. V roce 1905 byly nakonec zrušeny výkupní platy za půdu a o rok později byla sepsána (a v roce 1910 schválena) opožděná agrární reforma. Po těchto opatřeních se otevírá prostor pro vznik nezávislé třídy rolnických farmářů. Postupně se i tato sociální skupina čím dál tím více stratifikovala a začala se objevovat vrstva bohatších rodin. Přesto ale i nadále zůstával ruský venkov neobyčejně chudý (Spulber 2003: 14-16).

Po té, co rolnictvo začalo chápat svou moc, aktivizovalo se i v povstání roku 1905 a začalo se bouřit. Během roku 1917 už pak nešlo o ornou půdu, ale o nenávist vůči velkým produktivním statkům. Síly rolnictva využili i Lenin a jemu podobní a nechali se na vlně rolnické revoluce vynést na vrchol (Pipes 2004: 211).

2.3 Dvorjanstvo

Dvorjané (pozemkoví vlastníci) byli nejvzdělanější, a politicky nejuvědomělejší vrstvou společnosti. Ovšem ruská vyšší třída byla politicky poměrně neschopná a tak paradoxně, ač měla jistý potenciál, nebyla politicky úspěšná (Pipes 2004: 214). Monarchie si navíc uvědomovala možnosti dvorjanů a to, že by ji mohli politicky ohrožovat, a tak dbala toho, aby na ní byli pozemkoví vlastníci závislí.

Během 18. století dostalo mnoho příslušníků šlechty od panovníka darem pozemky a nevolníky (Hosking 1997: 162). Monarchie dbala na obrovskou rozptýlenost majetku a na časté změny jeho majitelů. Také proto se v Rusku nevytvořilo pevné pouto šlechty k určitému území, jak tomu bylo zvykem např. v Anglii. To spolu s nedostatečnou velikostí vlastněných pozemků mělo samozřejmě vliv na nízkou politickou aktivitu dvorjanstva. Jejich majetek jednoduše nebyl tak velký, aby jim dával vliv v místní politice (Pipes 2004: 216).

Ačkoliv zde hovoříme o ruské „vyšší třídě“, žila většina ruských dvorjanů na úrovni životního minima nebo dokonce stejným způsobem života jako rolníci. Díky majetkům, jakými disponovali, mohli ruští šlechtici teoreticky rozvinout podnikání a začít využívat přírodních zdrojů země. Ale kvůli zaostalosti ruské ekonomiky a povinnostem vůči monarchii ruské dvorjanstvo nevyužilo svého potenciálu (Hosking 1997: 162).

Mezi nejbohatšími rodinami a zbytkem pozemkových vlastníků panovaly propastné rozdíly. To bylo ostatně již naznačeno v předchozích řádcích, kde jsme se zabývali vlastnictvím nevolníků. Někteří dvorjané si nemohli dovolit ten luxus vlastnit nevolníky, a tak svou půdu obdělávali sami. Hlavní příčinou chudoby ruské šlechty byla primitivnost ekonomiky, nedostatek hospodářských příležitostí a také neracionální nakládání s vlastním majetkem. Dědění probíhalo tak, že se vždy veškerý majetek rovnoměrně rozdělil mezi syny, což způsobovalo nesmyslné tříštění statků a další chudnutí. Pouze minimum dvorjanů mohlo vyžít z vlastnictví půdy a práce svých nevolníků. A dokonce ani ti, kterým to k vyžití stačilo, nebyli nikdy aristokracií západoevropského typu právě kvůli neustálému dělení majetku (Pipes 2004: 218-220).

Výraznější politickou aktivitu znemožňovala také neexistence stavovských dvorjanských institucí, což znemožňovalo sdružování uvnitř nejvyšší vrstvy, kterou ještě navíc ochromovaly mezi- a vnitrorodové spory. Samotné přežití dvorjanů záviselo na udržení nevolnictví, což posilovalo jejich závislost na monarchii, od které očekávali, že udrží nevolníky na uzdě (Pipes 2004: 224-225).

Dalším možným faktorem neustálého oslabování síly ruské šlechty byla otevřenost této vrstvy. Monarchie nikdy nechtěla z dvorjanstva udělat uzavřenou sociální skupinu, a tak probíhal neustálý příliv prostých lidí z nevzdělaných vrstev. Kromě nich bylo ale dvorjanstvo otevřeno také pro šlechtice neruské národnosti. Našli bychom např. šlechtice tatarského původu, kteří přestoupili k pravoslaví a poté se dostali mezi dvorjanstvo. Mimo ně ale můžeme jmenovat také pobaltské barony, ukrajinské kozáky, polskou šlechtu, kavkazská knížata, ale objevovala se i západoevropská šlechta, především pak Němci.

Dalším charakteristickým rysem ruského dvorjanstva byla nevýznamnost šlechtických titulů, protože jediné, na čem záleželo, byla hodnost získaná v rámci státní služby. To je zároveň jeden ze znaků patrimonálního státu. Tedy to, že se privilegovaná vrstva hodnostně člení ne podle původu, ale dle vykonávaných státních funkcí (Pipes 2004: 226-228).

Tyto privilegované služební vrstvy se jen třikrát v historii pokusily omezit moc monarchie. Poprvé to bylo v období smuty, kdy skupina bojarů uzavřela dohodu s polskou korunou o tom, že carský trůny případně jim, pokud budou moc vykonávat za podmínek, které oni stanoví. Nakonec k tomu však nedošlo. Poté v roce 1730 úředníci v nejvyšší tajné radě žádali, aby carevna Anna podepsala několik jimi navržených podmínek. Anna svolila a svým podpisem stvrdila omezení vlastní moci. A nakonec již zmíněné neúspěšné povstání děkabristů z roku 1825, jehož cílem bylo svržení samoděržaví a nastolení konstituční monarchie či republiky. Všechny tyto pokusy o vzpouru měly společné to, že byly vedeny společenskou elitou ztotožňující se se západoevropskou monarchií. Tato elita však nebyla schopna získat masu a pozornost venkovských dvorjanů. Navíc mohou působit jejich „povstání“ z dlouhodobého hlediska nepromyšleně. Vždy se totiž nesla v duchu „všechno, nebo nic“, místo toho aby se vydala cestou postupných dílčích kroků (Pipes 2004: 229).

Státní moc se ale dvorjanů obávat nemusela (Pipes 2004: 230). Dvorjanstvo jako celek nikdy mnoho problémů nečinilo a ani si to nemohlo dovolit. Bylo totiž

v jeho vlastním zájmu se příliš neprotivit monarchii, od které potřebovali, aby kočírovala ohromnou masu nevolníků. Stejně jako rolnictvo, upřednostňovala většina dvorjanů samoděržaví před ústavním uspořádáním, které chápala jako prostor pro podezřelé machinace. Politické postoje dvorjanstva souvisí s výraznou diverzifikací této společenské třídy. Lišily se na základě toho, zda se jednalo o bohaté, středně zámožné nebo chudé dvorjany.

Chudí dvorjané neměli v podstatě žádné politické cíle. Jak už jsme řekli dříve, jejich životní styl se velmi podobal životnímu stylu obyčejných rolníků. Jejich hlavní starosti byly materiálního charakteru. Obdělání půdy a uživení vlastní rodiny. Pravděpodobně si stejně jako rolnictvo nedokázali představit jiný zdroj světské moci než cara, proto byli silně konzervativní silou (Pipes 2004: 231). Naproti tomu bohatí dvorjané se o politické záležitosti nestarali, protože si jednoduše užívali života a nehleděli příliš na to, co bude zítra, ani se nezabývali otázkami obecného blaha. Často holdovali orientálnímu luxusu, byli ohromně pohostinní a zároveň se často zadlužovali (vzpomeňme na rodinu Rostovových z Tolstého Vojny a míru). Povstání děkabristů bylo jen osamoceným příkladem politické aktivity ruské nejbohatší šlechty, která vznikla díky pobytu mladých Rusů v řadách ruské okupační armády v západní Evropě mezi lety 1813-1815. Právě tam objevili myšlenky liberalismu a nacionalismu, které následně rezonovaly v povstání děkabristů (Pipes 2004: 231-233).

Potenciálně politicky neaktivnější byli středně bohatí dvorjané vlastníci mezi 100 až 1000 dušemi. Šlo o část ruského obyvatelstva, která tvořila most mezi kulturou venkovského Ruska a západem. Byli to vzdělaní dvorjané cestující po Evropě, kteří v letním období obývali své venkovské statky. Z této skupiny pocházela většina politických a intelektuálních vůdců Ruska, ale i o ní jako o celku platí, že nebyla moc politicky aktivní. Nechuť výrazněji se zapojovat do politiky v nich zřejmě vyvolávala vzpomínka na období státní služby. Poté, co byli této povinnosti zbaveni, se jim do politiky nechtělo a byli vůči práci ve prospěch státu podezíraví a toužili hlavně po svobodě. Projevovali zájem o oblast kultury, a pokud už se zajímali o politiku, bylo to především na vizionářské bázi.

Hlavně ve 30. letech 19. století se z těchto řad začaly rekrutovat základy ruské inteligence.

Pro dvorjany bylo pohromou zrušení nevolnictví v roce 1861. Dlouhou dobu byli zvyklí žít z nevolnické roboty a peněžních rent a nyní se museli starat sami o sebe. Přestože dostali za půdu, která připadla rolníkům, zapláceno, museli se začít starat o účetní knihy a kontrolovat výdaje. To ale neuměli, a tak často docházelo k zadlužování (Pipes 2004: 233-235).

Politická pasivita a vlastně i neschopnost byly pro dvorjany vždy charakteristické. Ovšem poslední desetiletí carského režimu bylo dvorjanstvo čím dál tím více zadluženou, chudnoucí třídou bez jakéhokoli politického potenciálu. Ale i přesto byla podstatná část opozice vůči carismu v 19. a 20. století tvořená dvorjany. Zajímavé je, že šli často proti zájmům vlastní třídy. Liberální a radikální disent nebojoval za své zájmy, ale snažil se prosazovat národní a sociální ideály společnosti jako celku.

2.4 Církev

Nyní se jen v krátkosti zaměříme na ruskou pravoslavnou církev. V této práci se jí už později více věnovat nebudeme, avšak pro dokreslení stavu ruské společnosti nemůžeme zmínku o ní vynechat. Problematika ruské pravoslavné církve je velmi složitá a samozřejmě by mohla vydat na několik samostatných prací, my se ale zaměříme jen na hlavní aspekty vztahu státu a církve.

Specifikem ruské církve je to, že byla mnohem povolnější vůči vůli světské moci než jakákoli jiná církev. Její představitelé v podstatě dovolili, aby se stala jen jednou z dalších částí ohromného ruského byrokratického aparátu. Za celou dobu své existence nebyla schopná vybudovat si oblast, v rámci které by byla zcela autonomní na státu. Její naprostá závislost na monarchii došla až tak daleko, že s jejím zhroucením padla i samotná církev. Proto také bylo pro bolševiky tak snadné vykořenit pravoslavnou církev z ruské společnosti a nahradit ji jiným „náboženstvím.“ To, co církev vehnalo do náručí světské moci, byl její neotřesitelný konzervatismus, díky kterému potřebovala oporu v silné monarchii.

Stejně jako panovaly obrovské majetkové rozdíly mezi dvorjany, lišilo se i bohatství jednotlivých klášterů. Například trojicko-sergijevský klášter obdělávalo až 100 000 duší, což z něj mohlo potenciálně činit významnou politickou sílu. Obecně byl ale církevní majetek stejně jako světský roztržštěný a závislý na světské moci, což z církve činilo sílu, které se nebylo třeba politicky obávat. Ruské pravoslavné duchovenstvo bylo ještě navíc neobyčejně nevzdělané a kláštery kromě primitivních kronik a životopisů neprodukovaly žádnou literaturu (Pipes 2004: 281).

Postátňování pravoslavné církve bylo zahájeno za vlády cara Petra I., kdy se z ní stala v podstatě jen specifická třída státní byrokracie. I samotná hierarchie církve byla postátněná, když byl do funkce vrchního prokurátora Svatého synodu jmenován státní úředník, jehož pravomocí bylo i jmenování a dosazování biskupů. A tak se správa církve stala jen dalším z ministerstev. Lze vypožorovat, že přesto, že v Rusku rostl počet věřících díky přirozenému přírůstku obyvatel, výbojům a misiím, náboženských institucí a duchovenstva postupně ubývalo. Zatímco v roce 1738 bylo v Rusku 938 klášterů a 124 923 duchovních, v roce 1890 bychom našli už jen 724 klášterů a 96 892 duchovních. Můžeme tvrdit, že mezi obyvatelstvem z různých důvodů upadal vliv pravoslavné církve (Veber 2000: 61). Rolníci o náboženských záležitostech moc nepřemýšleli a ti, kteří ano, projevovali náklonnost spíše starověrcům¹⁰ nebo některé z mnoha sekt, jež se v Rusku objevovaly. Vzdělané vrstvy se o náboženské otázky také buď vůbec nezajímaly, nebo jejich pozornost lákala cizí náboženství, často světského (ideologického) typu. Pravoslavná církev ani nemohla upoutat vzdělané vrstvy, protože její konzervatismus byl silně antiintelektuální (Pipes 2004: 299).

V historii pravoslavné církve zaznamenáváme celé rozkolnické hnutí. Specifikem rozkolnického hnutí bylo to, že neútočilo na stát, jen od něj utíkalo a postupně se

¹⁰ Starověrci, nebo jak se jim také říká rozkolníci, se od oficiálního proudu pravoslavné církve oddělili v době jejího postátněování. Prosazovali ideály předpetrovského Ruska a ze strany státní moci byli silně perzekvováni a pronásledováni. Postupně nahromadili značný majetek a jako skupina byli vzdělanější než zbytek ruské společnosti. Za vlády Mikuláše II. se začaly objevovat pokusy o vzájemné smíření, až byl roku 1905 vydán toleranční edikt, který zastavil pronásledování starověrců. Svatý synod však uznal starověrce za pravověrné pravoslavné křesťany až v době I. světové války, v roce 1916 (Veber 2000: 65).

mu přizpůsobilo (viz poznámku pod čarou). Do konce 19. století vzniklo v Rusku mnoho sekt. Jmenujme například baptisty, protestantské sekty, stundisty, adventisty nebo svědky Jehovovi (Hosking 1997: 239).

Změny nastartované za Petra Velikého udělaly z církve relativně chudou instituci, jejíž vztahy se zbytkem společnosti se stále zhoršovaly (Hosking 1997: 231) Pravoslavná církev se stále více vzdalovala vzdělané a zámožné vrstvě společnosti. Jednak díky již zmíněnému konzervatismu, ale také proto, že světské vzdělání západního typu, které se dostávalo vyšší vrstvě, bylo na hony vzdálené vzdělání zprostředkovanému pravoslavnou církví. Duchovenstvo bylo tak až do konce carského režimu zpátečnickou společenskou silou spoléhající se na stát, která v obyvatelích nevyvolávala ani úctu, natož touhu ji následovat (Pipes 2004: 299-300). Pravoslavná ruská církev mohla být významnou silou ve společnosti. Svého potenciálu však nevyužila a nechala jej udusit vědomým připoutáním ke světské moci.

2.5 Inteligence

Tato podkapitola je vlastně takovým úvodem ke kapitole příští, protože právě z řad ruské inteligence druhé poloviny 19. století se rekrutovali kritici carského režimu. Nebudeme se nyní podrobně věnovat jednotlivým skupinám patřícím k ruské inteligenci, ale zaměříme se na jejich stručné představení, abychom se některým z nich pak věnovali detailně na dalších stranách.

Nejprve by bylo vhodné definovat pojem inteligence v konotacích ruského prostředí. Už zde však narážíme na problém. Inteligence ve smyslu společenské vrstvy totiž nemá ve spojitosti s ruskými dějinami přesnou definici. Na tento pojem můžeme pohlížet buď z širší, nebo užší perspektivy. Z širšího pohledu lze na inteligenci nahlížet jako na lidi, kteří se zajímají o veřejné záležitosti a společnost a záleží jim na jejím blahu. My budeme pracovat s pojmem inteligence v jeho užším pojetí, neboť aby byl člověk na konci 19. století v Rusku řazen mezi inteligenci, musel vyjadřovat jasný nesouhlas se stávajícím politickým zřízením a být ochoten se aktivně podílet na akcích za jeho svržení

(Pipes 2004: 309). Předpokladem pro vznik inteligence je ekonomická nezávislost této vrstvy, jen tak může být částečně nezávislá na politické moci a zároveň mít čas přemýšlet o jiných věcech než těch, které se týkají bezprostředně vlastního přežití (Pipes 1998: 34).

První oblastí, která se nezaměřovala primárně na hájení zájmů panovníka, byla literatura. A tak především spisovatelé začali jako první přicházet na chuť politickým idejím. Za vlády carevny Kateřiny II. se začíná objevovat širší společenské hnutí, které v sobě zahrnuje vyjadřování názorů a různé veřejné aktivity. Postupně se vyvinuly dva základní proudy, které byly oba kritické vůči carismu, ale každý z jiných důvodů.

Zakladatelem konzervativně nacionalistického proudu byl N. I. Novikov, který se domníval, že člověk, který pro společnost nedělá nic užitečného, je jí spíše na obtíž. Kritizoval lhostejnost k utrpení chudých, nemravnost a kariérismus. Konzervatismus se však vždy pohyboval v mezích stávajícího politického zřízení. Naproti tomu liberálně radikální proud, za jehož předchůdce považujeme A. N. Radiščeva, je charakteristický silným odporem vůči nevolnictví a samoděržaví.

Velkým zdrojem pro ruskou inteligenci byl německý idealismus, který jí dodal na sebedůvěře a jistotě. S tím, jak se rozšiřovalo vzdělání, objevovalo se stále více lidí, kteří se zajímali o společnost a byli v názorové opozici vůči režimu. Ale až do 70. let 19. století se nic nevyrovnalo povstání děkabristů, které se rozhořelo pod vlivem západních myšlenek, které však po potlačení povstání vyprchaly a inteligence už se k nim nevrátila (Pipes 2004: 316-317). Za vlády Alexandra II. se inteligence rozdělila mezi konzervativce a radikály. Na okraji zůstala malá skupinka liberálů. Postupně začalo docházet ke střetům mezi těmito skupinami, přičemž jediné, na čem se radikálové a konzervativci shodli, byla nelibost vůči stávajícímu režimu (Pipes 2004: 329).

V roce 1879 byla založena Narodnaja Volja, radikální teroristická organizace kladoucí si za cíl tlačit na vládu prostřednictvím politického teroru a zavraždit Alexandra II. Atentát na cara byl úspěšný, ale Narodnaja Volja byla zaskočena

reakcí veřejnosti a vlády. Čekala, že její čin demoralizuje vládu a pohne masami, které se pak připojí k ní. Ani jedno se ale nestalo a vláda naopak ještě zpřísnila své reakce. Poté, co taktika terorismu neuspěla, nebo aspoň ne do té míry, jak si radikálové představovali, začalo vznikat sociálnědemokratické hnutí. Sociálnědemokratická teorie předpokládala dvoufázovou revoluci. V první fázi by měl být svržen carský režim, po kterém nastoupí svobodná buržoazní společnost. A díky této svobodě se vzedne povstání dělnického proletariátu proti vykořisťovatelům a dojde k socialistické revoluci.

Problémem bylo, že radikální inteligence předpokládala zcela jinou povahu obyčejného mužíka, než jaká ve skutečnosti byla. Rolníci ani vznikající dělnictvo nebyli radikalismu nakloněni (Pipes 1998: 39). Radikálové předpokládali, že mužíci jsou v podstatě anarchisté, že stačí málo a venkov vzplane. Ale jak už jsme zmínili výše, mužíci si díky své neschopnosti abstrakce nedokázali představit jinou světskou vládu než monarchistickou. Ne snad, že by si libovali v samoděržaví, v pozici vykořisťovaných spokojeni nebyli. Ke štěstí by jim ale stačilo pouhé otočení rolí. Proti povaze zřízení nenamítali nic. S radikálními myšlenkami nechtěli mít nic společného a navíc aktivisty podezírali z postranních úmyslů (Pipes 2004: 332-333). Inteligence, která byla více než zklamána tímto zjištěním, začala postupně chápat, že v Boha a cara neústupně věřící prostý lid není revolučním materiálem podle jejich představ. Angažovaní radikálové ale svůj názor nezměnili (Pipes 1998: 39).

Radikální hnutí bylo celkově málo početné. Ale původně poměrně laxní veřejné mínění se začalo postupně přesouvat na jejich stranu, doleva. Protože vláda přeháněla své reakce na radikální provokace a čím dál tím víc omezovala svobodu všech občanů, odcizovala si i běžné obyvatelstvo. To samozřejmě radikálům vyhovovalo. Následkem toho byl zcela umlčen liberální střed, který nemohl souhlasit se stále extrémnější pravicí, a tak se přimkl k levici. Naopak konzervativci začali projevovat více sympatií vládě a stávali se čím dál více xenofobnější a antisemitštější (Pipes 2004: 333-337).

Na přelomu 19. a 20. století začaly i přes zákaz vznikat politické strany. Ty si samozřejmě kladly za cíl promlouvat do politického vývoje Ruska, což se systém pokoušel překazit. Docílil tím ale jen uspišení pádu carského režimu. Strany můžeme v námi pojednávaném období dělit na liberální a konzervativní na jedné straně, na straně druhé pak na sociálnědemokratické strany. Poté se také začala objevovat na obou stranách politického spektra ultraradikální hnutí, na levici bolševici a anarchisté, na pravici různé nacionalistické svazy (Veber 2000: 460).

Na počátku 20. století bylo Rusko zemí, ve které žilo mnoho lidí, kteří, ač se neshodli na konkrétních metodách, byli za jedno v tom, že se stávajícím režimem se nelze dohodnout na kompromisu a je třeba jej svrhnout. To, že začala inteligence odmítat jakýkoli kompromis, vedlo ke ztrátě naděje na mírové vyřešení sporů (Pipes 1998: 42).

V této kapitole jsme si nastínili situaci, která panovala v Rusku ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. Nevyhnuli jsme se ani historickým exkurzům, které však byly nutné vzhledem k tomu, že veškeré společenské jevy a procesy sahají hluboko do minulosti a jsou ovlivňovány různými faktory.

Ruská společnost byla zvláštní tím, že vrstvy, které měly určitý potenciál k funkční opozici vůči režimu, vůbec nevyužívaly svých možností. Naopak se více či méně připoutávaly ke státní moci a byly jí tak svým způsobem oporou. Početné rolnictvo bylo vůči společenským záležitostem apatické a samoděržaví vnímalo jako neměnné a přirozené.

Postupně se ale s rozvojem vzdělanosti začínají objevovat skupiny obyvatel, které byly v opozici vůči režimu. Co do počtu šlo o skupiny malé, ale svými činy dokázaly vyprovokovat vládu k přemrštěným reakcím, na základě kterých stále více lidí požadovalo nějakou politickou změnu. Vlivem agrární krize se pomalu začíná aktivizovat i rolnictvo, které si na začátku 20. století už uvědomuje svou sílu.

Tento fakt vyvolává dojem, že carský režim byl těsně před svým koncem již tak vyčerpaný a nefunkční, že se nedokázal vyrovnat s odporem nepočetné skupiny

radikálních intelektuálů. Na politický teror a atentáty vláda odpovídala opatřeními policejního státu a potlačováním opozičních akcí ještě více přizivovala nenávist vůči sobě sama. Ačkoliv se carský režim pokoušel udržet si půdu pod nohama, byl vlastně tou nejmocnější silou, která přispěla k jeho pádu.

3 Analýza kritiky carismu

Carské Rusko bylo zemí v mnoha ohledech zaostalou a řízenou brutálním režimem, který se opíral o primitivní vojenskou autokracii, v němž vládla centralizovaná byrokracie a ve kterém byla pravoslavná církev zcela podřízena státu (Malia 2009: 339). Režim jako tento musel nutně produkovat skupiny nespokojených obyvatel. Ale jak bylo řečeno výše, mnoho příslušníků různých společenských vrstev s potenciálem účinně politicky oponovat carské moci se často chovalo poplatně režimu a nebylo schopno nebo ochotno využít své síly. Přesto začalo postupně vznikat hnutí odporu proti carismu, které vláda nemohla přehlížet. Na samém konci 19. století a na počátku 20. prostupovalo už všechny vrstvy obyvatelstva. Ale myšlenkovou základnu proticarských nálad tvořila samozřejmě stále ruská inteligence.

Na co tedy naráželi přední kritici carismu? Co vyčítali režimu? Jak relevantní měli ke své kritice důvody? Na to se pokusíme odpovědět následujícími řádky. Nejprve představíme obecné principy opozice a také klíčové problémy režimu, které si přímo říkaly o kritiku. Poté budeme pojednávat o hlavních politických proudech, které režim kritizovaly z různých pozic. Shrňme jejich politické představy, uvedeme příklady reálných akcí, které proti režimu podnikaly a představíme politické strany a vůdčí osobnosti, které jednotlivé proudy reprezentovaly. Jak vyplývá z názvu kapitoly, pokusíme se pomocí výše naznačených otázek o analýzu toho, co a jak jednotlivé politické proudy kritizovaly.

Do Ruska se v roce 1789 dostal režim, který se v té době v západní Evropě již hroutil. To bylo dáno tím, že ruský starý režim byl nejmladší v Evropě a vyvíjel se odlišnou dynamikou než režimy západoevropské. Je proto jasné, že jakoukoli transformaci prodělal západ směrem k modernizaci, Rusko ji muselo, pokud chtělo držet krok s mocnostmi, zvládnout za mnohem kratší dobu. Proto byly přejímané zvyklosti západu často ve své výsledné fázi pokrouceny a deformovány. Ačkoliv se Petr I. snažil přibližovat Rusko co nejvíc Evropě,

kterážto snaha vydržela až do doby Alexandra I., v reakci na západními myšlenkami motivované povstání děkabristů odstříhla ruská monarchie zemi od západního vlivu pomocí autokracie a kultu cara (Malia 2009: 339-340).

Starý režim trpěl nekonečným množstvím problémů různého charakteru. Na celý režim mělo samozřejmě vliv několik faktorů od obrovské rozlohy území, přes přírodní podmínky a nízkou hustotu zalidnění, až po celkovou chudobu a nevyspělost. Jedním z neduhů byla všudypřítomná korupce, ze které se postupně stal charakteristický rys ruské státní správy. Úplatnost úředníků nebyla způsobována nějakým povahovým rysem ruského národa, ale nedostatečným přísunem financí do státní správy. Vlády nikdy nedisponovaly velkým množstvím peněz a pokud už do něčeho investovaly, byla to armáda. I reformní Petr I. a jeho vláda investovali pouhá tři až čtyři procenta ze státního rozpočtu do správy (už tehdy) největší země na světě. S tím pochopitelně souviselo i nízké finanční ohodnocení státních úředníků, kteří tak byli náchylnější k přijetí úplatku. Postupně začali být svou úplatností známí a tomu odpovídal i vztah společnosti k nim. V Rusku nebylo úplatkářství ojedinělou záležitostí, ale normou platící za součást správního systému. Úředníci byli jednoduše zvyklí žít na úkor obyvatelstva.¹¹ Smutné je, že se zvyšující se hodnoty se nezvyšoval morální kredit úředníků. Naopak, čím vyšší hodnota, tím více příležitostí k hromadění majetku na úkor společnosti (Pipes 2004: 343-347).

Korupce v carském období ruských dějin šla ruku v ruce s nedokonalostí právního řádu. Až do doby soudní reformy v roce 1864 v Rusku neplatila nezávislost soudnictví. To se jako jedno z odvětví státní správy podřizovalo vládě a spíše než ve prospěch práva a spravedlnosti rozhodovalo ve prospěch cara. To nepochybně zhoršovalo kvalitu lidského života a bralo nejnižším vrstvám pocit bezpečí. Mnoho nařízení a zákonů ovlivňující život obyvatelstva totiž nebylo ani veřejně vyhlášováno a bylo uveřejněno jen v tajných oběžnících, z nichž se některé dodnes nedočkaly zveřejnění. Nedostatečně vyvinutý právní

¹¹ Vzpomeňme, jak jsme na předechozích stranách hovořili o tom, že nenávisť rolnictva nebyla cílená proti carovi, ale proti výkonným orgánům samoděržaví. Tedy proti úřednictvu.

system a soudnictví hrály do karet byrokracii, která se často řídila výrokem šéfa tajné policie A. Ch. Beckendorffa, který říká, že: „*zákony se píše pro podřízené, ne pro představené*“ (Pipes 2004: 353).

Je zajímavé si všimnout, že v tak tvrdém režimu neexistovala po dlouhou dobu téměř žádná úprava v oblasti trestání protistátních a politicky motivovaných činů. Jistý impuls poskytlo povstání děkabristů, po kterém se Mikuláš I. zasadil o přípravu všeobecného ruského zákoníku. V roce 1826 byla také zřízená politická policie (III. oddělení carského kancléřství; později nahrazeno ústřední politickou policií). Oficiálně byl tento úřad nepočetný, čítal asi třicet až čtyřicet lidí, ale ve skutečnosti na něj byly napojeny široké sítě informátorů. Navíc byl na III. oddělení navázán četnický sbor, jehož hlavním úkolem bylo střežit bezpečnost státu a byl oddělen od běžné policie. Dohromady měly tyto dva úřady, III. oddělení a četnický sbor, odhalovat podvratné akce a předcházet jim, sledovat cizince a náboženské odpadlíky a také vykonávat některé cenzurní povinnosti (Pipes 2004: 353-356).¹²

Když byl v roce 1845 nakonec vydán trestní zákoník, už se v něm objevil i koncept zločinů proti státu. Mimo jiné zmiňoval, že jakékoli snahy o omezování autority panovníka a o změnu stávajícího režimu budou trestány trestem smrti a konfiskací majetku. Dále pak mělo být šíření podvratných myšlenek podněcujících k protistátní činnosti trestáno ztrátou práv, nucenými pracemi, tělesnými tresty či cejchováním rozžhaveným železem. Tato pravidla v podstatě oficiálně a již preventivně dusila jakýkoliv politický odpor. A nemuselo vlastně ani dojít k nějaké reálné akci, stačilo pouze slovně vyjádřit nesouhlas se stávajícími poměry v zemi (Pipes 2004: 357).

Když bylo za Alexandra II., který se snažil o nastolení alespoň některých atributů právního státu, zavedeno, že budou všechny trestné činy včetně těch politické povahy souzeny řádnými soudy, začala inteligence využívat tohoto kroku ve svůj

¹² Carská cenzura ale nebyla vykonávána úplně důsledně. Poměrně překvapivý je malý počet zakázaných knih. Za vlády konzervativního Alexandra III. (1867-1897) bylo zakázáno jen 158 knih. Carská cenzura byla sice nepříjemná, ale nebyla nepřekonatelnou překážkou (Pipes 2004: 356).

prospěch a svým chováním během soudních přelíčení komplikovat práci soudů. Ne snad, že by byli její příslušníci proti zavedení soudů, pochopitelně to byl v jejich očích krok správným směrem. Ovšem spíše než k vlastní obhajobě, využívali soudních přelíčení k prezentaci svých politických názorů a myšlenek. (Pipes 2004: 359-360).

Když v roce 1894 nastoupil k vládě Mikuláš II., bylo jasné, že je země ve špatné situaci a že Mikuláš II. asi nebude tím, kdo starý režim zachrání. Sice lpěl na zpátečnické politice Alexandra III. ale postrádal jeho důslednost. Objevoval se stále větší společenský tlak, požadavky na konstituci a odpor vůči omezené, nekulturní a antisociální hospodářské politice ministra financí S. J. Wittea. V letech 1891-1893 navíc zemi postihla neúroda, lidé umírali v důsledku nedostatku potravin a v reakci na neutěšenou situaci se začala zdvihát silná vlna odporu. Postupně se začaly vytvářet tajné organizace, které už nezahrnují jenom inteligenci, ale protistátními náladami se nechává strhnout i rolnictvo a dělníci. Asi od roku 1895 už dochází (nejdřív jenom v oblasti Petrohradu) k sociálním bojům (Veber 2000: 71-72).

Jasným indikátorem poměrů ve společnosti bylo vždy studentstvo, které se v 80. a 90. letech 19. století začalo pravidelně bouřit. Původně byly požadavky studentů spíše sociálního rázu, ale s růstem napětí ve společnosti získaly politický rozměr. Jejich protesty byly násilně potlačovány za pomoci kozáků, policie i armády a postupně tak došlo ke spojení akademického hnutí s širokým revolučním proudem. Později se i studenti začali radikalizovat a někteří z nich se dokonce přidali k teroristům. (Veber 2000: 87-88) Studentské hnutí vlastně udávalo směr hnutí proti carismu a svými akcemi posilovalo aktivitu nespokojených obyvatel a proticarské nálady (Veber 2000: 90).

Když v Rusku začal s postupující industrializací narůstat počet dělníků, začaly se v zemi objevovat stávky. Toho se chopili tzv. revolucionáři (Kropotkin, Plechanov aj.) a začali často i ze zahraničí oslovovat dělnictvo. Stejně jako v případě studentů, nebyly původními rysy stávek politické cíle, ale spíše

hospodářské (délka pracovní doby, výše mzdy, pracovní podmínky apod.) a politika do nich začala promlouvat až později. Často se pak stávky propojovaly s různými demonstracemi, v jejichž čele stáli radikálové (Veber 2000: 92).¹³ Jasný nárůst stávek byl zaznamenán samozřejmě v roce 1905, kdy stávkovaly 2 836 173 Rusů, přičemž toto číslo zároveň představovalo 93,2% z celkového počtu továren (Veber 2000: 93). V této době už se k hospodářským požadavkům dělnických stávek přidala i politická témata, která se shodovala s tím, co prosazovala radikální inteligence a studentstvo (Veber 2000: 93)^{14,15}.

V Rusku po dlouhou dobu byly podmínky absolutně nevhodné pro revoluci, jak si ji představovala radikální inteligence. Existovala v podstatě dvoutřídní společnost (rolnictvo a dvorjanstvo; počty příslušníků buržoazie a dělnictva byly zanedbatelné), která projevovala jen minimální zájem o politické dění. Ale s intenzivní industrializací v 90. letech, kterou podporoval ministr financí Sergej Witte, se v Rusku začalo vytvářet mnohotřídní společenské uspořádání. Nejpočetnější společenskou vrstvou stále zůstávalo rolnictvo, které v roce 1914 představovalo 80% celkové populace, ale kromě něj a šlechty už existovala i střední urbánní vrstva a průmyslové dělnictvo. A tak spolu s touto konjunkturou poprvé v historii Ruska vznikají podmínky příhodné pro útok na starý režim (Malia 2009: 346). Díky těmto podmínkám se začínají (jak potvrzuje výše zmíněné) napříč společenskými vrstvami propojovat jednotlivé ostrůvky odporu proti carismu.

3.1 Konzervatismus

V době svého vzniku souvisel ruský konzervatismus úzce s konzervatismem evropským, který reagoval na myšlenky osvícenství a Velké francouzské revoluce. Ruský konzervatismus vznikal de facto paralelně s tím evropským a

¹³ Například v roce 1901 se demonstrace spojily se stávkami konanými při 40. výročí zrušení nevolnictví. V tomto roce se počet stávkujících vyšplhal na 32 218 lidí (Veber 2000: 92-93).

¹⁴ O rolnických nepokojích jsme se zmínili již v podkapitole věnované této společenské vrstvě, proto danou problematiku na tomto místě vynecháváme.

¹⁵ Se zajímavým řešením situace přišel tehdejší ministr vnitra Pleve, který se pokusil přerušit tok ilegálních tiskovin do Ruska tak, že vydával protivládní literaturu sám. Přistoupil k několika dalším opatřením, prostřednictvím nichž se mu podařilo alespoň částečně ovládnout hnutí tím, že ho sám řídil a organizoval (Veber 2000: 93-94).

měly na něj vliv podobné faktory. Přesto však ruský konzervatismus vykazuje jisté originální prvky. Především reagoval na jiné události než ten evropský. Předmětem kritiky byly v jeho očích reformy Petra Velikého a modernizační procesy, které jimi byly odstartovány.

Důležitou podmínkou vzniku ruského konzervatismu byla silná evropeizace části ruské inteligence, která často získávala vzdělání na evropských univerzitách, kde objevovala myšlenky liberalismu. Na konci 18. století a na začátku 19. mezi ruskou vzdělanou vrstvou jednoznačně dominovaly liberální myšlenky, přičemž příznivců konzervatismu a socialismu bylo jen pomálu (Minakov 2011: 58-60). To může znít překvapivě vzhledem k pozdějšímu vývoji liberalismu, který byl fakticky zničen, když se v rámci souboje mezi vládou a socialistickým hnutím tak dlouho klonil doleva, až byl zcela marginalizován (Pipes 2004: 335-337).

Konzervatismus v době svého vzniku reagoval na masivní westernizaci ruského impéria, přičemž ostře protestoval proti petrovským reformám, liberalismu Alexandra I., galomanii ruské šlechty, urbanizaci, odklonu od tradiční agrární společnosti k industriální apod. Všechny tyto okolnosti byly konzervativci vnímány jako hrozba tradičnímu uspořádání ruské společnosti, za jehož symboly považovali samoděržavnou moc, pevné postavení pravoslavné církve ruský jazyk atd. Reakcí konzervativců na liberalizační tendence bylo přesvědčení o nezbytnosti zachování tradičních hodnot.

Přestože se ruský konzervatismus nikdy nezformoval v myšlenkový proud s jasně vymezeným systémem názorů, můžeme u něj určit jasně definovaný směr, který se vytvořil pod vlivem několika podmínek ruské historie. Za prvé měla na podobu ruského konzervatismu vliv existence silného, centralizovaného a hierarchického státu a pravoslavného náboženství, které prostupuje všechny aspekty společnosti. A pak také důsledné odmítání západoevropských politických a kulturně-náboženských tradic jako např. parlamentarismus, konstitucionalismus nebo reformátorské náboženské proudy. Musíme však zdůraznit, že ne všichni

ruští konzervativci byli takto striktně protizápadní, ale pravdou zůstává, že tyto proudy nebyly nikdy vlivné (Minakov 2011: 59-61).

Na přesné době vzniku ruského konzervatismu se vědci nemohou shodnout, ale nejpravděpodobněji se jedná o období mezi koncem osmnáctého století a rokem 1825, zatímco doktrína konzervatismu se pak zformovala pravděpodobně někdy ve třicátých letech 19. století. Základem této doktríny pak byla triáda pravosláví-samoděržaví-národnost, kterou formuloval ministr školství Sergej Uvarov. Ovšem nenechme se zmást třetí položkou triády a nespojujme ji s etnickým nacionalismem. Dle Uvarova byl ideálním Rusem člověk náboženské víry a oddaný autokracii.¹⁶

Kromě přesné doby vzniku se také vědci nemohou shodnout na tom, zda za konzervativní sílu považovat také slavjanofily. Někteří se domnívají, že slavjanofilové, kteří požadovali zrušení nevolnictví a rozšiřování svobody projevu, rozhodně nepovažovali autokracii za neomezenou a nezpochybnitelnou hodnotu. Avšak zastánci opačného tábora obhajují konzervativní podstatu slavjanofilů jejich nelibostí vůči liberálním myšlenkám a evropskému způsobu života, ale také jejich utopickou představou společnosti, ve které sice funguje samospráva, ale v čele země stojí autokratický car (Khristoforov 2009: 61).

Od padesátých let 19. století byli ruští konzervativci (v naprosté většině případů příslušníci šlechty) ostrými kritiky byrokracie. Její velký vliv a centralizaci státu vnímali jako snahu o egalitářství. Zároveň byli také v opozici vůči sociálním reformám, jež měly v jejich očích vyrovnávat společenské rozdíly, což konzervativci vnímali negativně.

Možná překvapivě bude znít tvrzení, že konzervativci velmi ostře kritizovali i nevolnictví. Tuto společenskou instituci vinili ze zkažení šlechty, která byla tímto zbavena své nezávislosti a práva vyjadřovat se v oblasti státních záležitostí. Zároveň však kritizovali také zrušení nevolnictví, protože byli přesvědčeni, že by

¹⁶ V roce 1848 byl Uvarov donucen k rezignaci. Navrhoval totiž program veřejného vzdělání, který byl však v době, kdy carská vláda reagovala na revoluční nálady příklonem k reakcionismu, nevhodný (Khristoforov 2009: 61).

rolníci neměli získávat půdu. Tvrdili, že majetek je výsledkem práce, a proto ne každý člověk může být vlastníkem. Velkou nelibost vzbuzovala mezi konzervativci instituce občiny, které se možná svým způsobem i obávali, protože jako pozemkoví vlastníci na ni měli jen malý vliv. Zároveň v ní cítili jisté „socialistické“ prvky a dokonce ji označovali až za „komunistickou.“ Někteří konzervativci v podstatě navrhovali, aby byli rolníci umístěni v podstatě pod poručnictví šlechty, jejíž příslušníci by však v tomto případě nevystupovali jako soukromí pozemkoví vlastníci, ale jako prodloužená ruka státu (Khristoforov 2009: 64-65). Dalším předmětem konzervativní kritiky byla v roce 1864 zřízená zemstva, která se naopak snažili prosazovat liberálové (Khristoforov 2009: 70).

Ačkoli byli konzervativci až do sedmdesátých let devatenáctého století výrazně v opozici vůči reformám nastartovaným za Alexandra II., začali se v této době postupně stále více sblížovat se socialistickými nerevolučními utopisty, s kterými měli společný odpor ke kapitalismu a individualismu (Khristoforov 2009:72) a také nenávisť vůči středově smýšlejícím (Pipes 2004: 332). Ovšem další požadavky a představy o společenském zřízení byly samozřejmě naprosto odlišné. Konzervativci požadovali zřízení bez parlamentní demokracie a byrokratického centralismu a zároveň předpokládali, že pro kvalitní společnost je také třeba kvalitního materiálu. Extrémní konzervativci byly dokonce toho názoru, že člověk je přirozený zabiják a tudíž je třeba silné vlády, která udrží jeho vražedné sklony na uzdě (Pipes 2004:337).

Přestože, jak už jsme zmínili, byl ruský konzervatismus dříve opozičním hnutím, začal se postupně přimykát k vládě a až do roku 1905 ustrnul v jakési letargii. Po roce 1905 a se vznikem dumy se již tak dost fragmentovaný konzervatismus začal tříštit mezi mnoho stran a skupin, které mezi sebou soutěžily jednak o přízeň voličstva, ale také vlády.

Právě v této době začaly vznikat pravicově zaměřené konzervativní skupiny, které se dožadovaly restaurace silného samoděržaví, diktatury a potlačení Židů (Figes 2000: 205). Nejvýznamnější z těchto skupin byl Svaz ruského lidu, který

se snažil mobilizovat masy proti levicovému hnutí. Svaz ruského lidu byl výrazně antiliberální, antisocialistický a antisemitský. Volal po znovunastolení lidového samoděržaví, které podle nich fungovalo, dokud jej nezničili Židé a intelektuálové. Car byl tomuto hnutí značně nakloněn, ovšem samotný Svaz jej považoval za slabocha, a tak vytvořili polovojenskou skupinu, které se začalo hanlivě přezdívat Černé sotně, což mělo vyjadřovat původ jejích členů, často vykořeněných dělníků, drobných řemeslníků apod. Cílem černosotněnců byl boj proti revoluci v ulicích a snaha o obnovení sociálního a rasového řádu (Figes 2000: 206).

Problémem ruských konzervativců bylo to, že nebyli schopni vytvořit politický program, který by odpovídal dané době. Sice se opírali o triádu pravoslavní-samoděržaví-národnost, tato jejich doktrína ale v žádném případě nemohla obstát v době, kdy si valná většina společnosti stále více přála modernizaci. Konzervativci se navíc spoléhali hlavně na šlechtu, která ale byla většinově (jak jsme si ukázali v podkapitole věnované této společenské vrstvě) vůči politice značně lhostejná. Konzervativní hnutí bylo jako celek roztržštěné mezi řadu politických stran a skupin, které vzájemně příliš nespolupracovaly. (Khriforov 2009: 72-74). Ruský předrevoluční konzervatismus jednoduše nikdy nebyl monolitickým celkem, který by dokázal vytvořit o silné argumenty se opírající ať už kritiku či politický program.

3.2 Liberalismus

Ačkoli se většina prací pojednávajících o odporu proti carismu zaměřuje na hnutí sociálně demokratická a v největší míře na bolševiky (i tato práce jim dopřává největšího prostoru), pokusíme se alespoň rámcově nastínit i podstatu liberální kritiky. Samozřejmě i liberálové jsou spjati s ruskou inteligencí (Veber 2000: 82) a představují hlavní měrou novou a mladou ruskou buržoazii potažmo liberální aristokracii.

3.2.1 Vznik a vývoj ruského liberalismu

Ruská industrializace umožnila některým lidem zbohatnout a od roku 1864 díky zřízení zemstev i politicky růst (Švankmajer a kol. 2004: 303). Zemstva fungovala jako orgány místní samosprávy a svou povahou byla liberálně demokratická, někdy až socialistická, ale výrazně protirevoluční (Pipes 2004: 323).

Zastoupení v zemstvech bylo nerovné a navíc měla jen minimální pravomoci. Jediné, co mohla ve vztahu ke státní moci provádět, bylo jednou za rok se sejít s představiteli státní správy a vyjádřit se k hospodářským a veřejným záležitostem. Výkonnou moc neměla. Veškerá jejich rozhodnutí prováděla státní správa poté, co je odsouhlasila. Ale existence zemstev byla přesto podstatná. Ukázala se totiž být politickou školou liberálů (Veber 2000: 35-36), která je hnala ke stále častějším požadavkům účasti na řízení státu. V letech 1901-1902 vláda ustavila tzv. zvláštní poradu o potřebách zemědělského průmyslu, v rámci které liberálové vytvořili organizační strukturu od krajů a oblastí až po celostátní sjezdy. Tato instituce se nesla v opozičním duchu a mezi její hlavní požadavky patřila občanská rovnost pro rolníky, svoboda slova i tisku a reforma zemstev. Hlavním požadavkem sjednocujícím všechny liberály byla ale přeměna samoděržaví na liberálně konstituční monarchii (Švankmajer a kol. 2004: 303-304).

Ruské liberály můžeme rozdělit na tři skupiny. Nejvýraznější skupinou byla liberální inteligence rekrutující se z řad inženýrů, právníků lékařů, žurnalistů a vysokoškolských učitelů. Tito liberálové měli většinou nejproduktivnější názory, požadavky obhajující soukromé vlastnictví a s tím související dodržování právních norem. Druhou skupinou, která byla často radikálnější ve svých názorech, byla drobná inteligence. Její zástupci často fungovali jako spojka k socialistům, od kterých občas převzali některá hesla. Třetí skupinou byli pokrokoví statkáři a aristokracie, kteří se sdružovali v zemstvech. Díky

opatřením vlády totiž ruská inteligence vlastně neměla jiný oficiální prostor, kde by mohla rozvíjet svou politickou aktivitu (Veber 2000: 82-83).¹⁷

3.2.2 Nejvýznamnější liberální strany a jejich politické požadavky

Představy liberálů o tom, jakým směrem by se mělo Rusko vyvíjet, pravděpodobně nikoho nepřekvapí. Představovali si, že se Rusko stane ústavní zemí evropského typu, ve které budou působit svobodná média¹⁸, politické i osvětové organizace a jejíž správu bude vykonávat vláda, která vzejde z parlamentní většiny (Veber 2000: 82-83).

V roce 1903 byl ve Švýcarsku založen Svaz osvobození, jehož vůdčí osobností byl P. Struve.¹⁹ Svaz osvobození nebyl zakládán jako politická strana, ale jeho úkolem bylo sdružovat různé skupiny, které nesouhlasily se samoděržavím a chtěly jej svrhnout. Později byl ještě založen Svaz zemců-konstitucionalistů, jehož program byl v podstatě shodný s programem Svazu osvobození (Švankmajer a kol. 2004: 304).

Postupem času se reprezentanty liberálních myšlenek staly především tři politické strany. Konstitučně-demokratická strana neboli kadeti byla založena v Moskvě roku 1905. Šlo o jednoznačně nejvlivnější politickou stranu předrevolučního Ruska, která měla v roce 1906 okolo 50 000 členů. Jejich politický program byl jasně liberální, požadovali přeměnu Ruska v konstituční monarchii anglického typu. Svou povahou se blížili západoevropským, demokratickým stranám a pro ruskou vládu představovali nejvážnější opoziční sílu. Kadeti vykazovali mnoho znaků skutečné politické strany. Měli vytvořenou

¹⁷ Většinou tvoří základ liberálního hnutí průmysloví podnikatelé. Ti ale v Rusku představovali jenom malou neorganizovanou skupinu chovající se často spíše poplatně státu (Veber 2000: 83).

¹⁸ Periodický tisk se v Rusku značně rozšířil po roce 1861 a poté znovu v revolučním období okolo roku 1905. Kolem roku 1890 vycházelo zhruba 700 periodických titulů. Ruská periodika vycházela jak v Rusku, tak v zahraničí a posléze byla do Ruska šířena. Okolo roku 1905 začaly vycházet stranické deníky. Např. kadetské noviny Reč (nejvlivnější strana před rokem 1917), oktjabristický Golos Moskvy. Rozsah i množství levicových novin byly zanedbatelné. Pro příklad jmenujme první legální bolševický deník, ve kterém působil i Lenin, Novaja žižň, dále Volna, Zvězda, nebo Pravda (Veber 2000: 456-457, 460).

¹⁹ Petr Bergardovič Struve byl původně tzv. ortodoxním marxistou, obhajoval existenci kapitalismu v Rusku. V roce 1900 ale přešel k liberálům. Žil ve Stuttgartu, ale v roce 1905 se vrátil do Ruska. Za stranu kadetů byl zvolen do druhé dумы, ale později se s nimi názorově rozešel a do třetí dумы už nekandidoval. Od roku 1917 se angažoval v boji proti bolševikům. Je považován za hlavního ideologa ruských konstitučních monarchistů (Veber 2000: 85-86).

síť poboček a členy, kteří za kadetský program agitovali mezi veřejností (Hosking 1997: 401). Přesto, že v prvních dvou dumách²⁰ a také při založení Progresivního bloku, který vznikl až začátkem války (Švankmajer a kol. 2004: 304), hráli Kadeti důležitou roli (Veber 2000: 460-461), nikdy se jim nedostalo formální legalizace ze strany režimu. Kadeti sice byli úřady tolerováni, ale protože odmítli odsoudit revoluční terorismus, nedostalo se jim oficiálního uznání ze strany státu (Hosking 1997: 401).

Třetí stranou, kterou zmíníme je umírněně liberální Svaz 17. - 30. října, tzv. okt'abristé. Tato strana byla založena v roce 1905. Jejimi členy byli především umírnění liberálové, kteří zasedali v zemstvech a dále také část ruských podnikatelů či vysocí státní úředníci atd. Okt'abristé podporovali carský manifest²¹ a poměrně dlouhou dobu carskou vládu tolerovali. Velké zastoupení měli okt'abristé ve třetí a čtvrté dumě (Veber 2000: 461), kde získali nejprve 35% a poté 22% a vždy se pohybovali na prvních dvou příčkách (Švankmajer a kol. 2004: 300).

Co se týče politického programu, shodovali se okt'abristé v mnohém s kadety, ale na rozdíl od nich se považovali za umírněné reformátory a odmítali revoluční teror. A jak napovídá jejich oficiální název, sami sebe v podstatě nevnímali jako stranu, ale spíše jako sdružení politických skupin se stejným politickým přesvědčením (Hosking 1997: 402).

Během první světové války stále více spolupracovali s kadety a jako samostatná strana postupně zanikali. V roce 1917 podporovali březnovou revoluci, účastnili se první vlády a vymezovali se vůči všem socialistickým hnutím (Veber 2000: 461).

²⁰ V první dumě (10. 5. – 21.7 1906) byli kadeti nejsilnější stranou s 35%, ve druhé dumě (5. 3. – 16. 6. 1907) si pohoršili na 19% a klesli na druhé místo (Švankmajer a kol. 2004: 300).

²¹ Říjnový manifest byl vyhlášen 30. října 1905. Car v rámci něj přistoupil na některé požadavky a zaručil v něm občanská práva, všeobecné volební právo a vznik dumy, která měla být oprávněna ke schvalování všech zákonů a, také měly být zahájeny rozhovory o sestavení nové vlády. Říjnový manifest proti sobě postavil liberály a sověty, které manifest odmítly (Švankmajer a kol. 2004: 296).

V takovém režimu, jakým byl carismus, bylo na místě požadovat všechno to, o čem hovořili liberálové. Požadavek dodržování lidských práv, všeobecné volební právo a vůbec dodržování zásad demokracie byl zcela na místě. Přestože se volilo do dumy, volby byly na míle daleko od demokratických zásad. Nebyly ani rovné, ani přímé a navíc docházelo k diskriminaci levicových stran. O neochotě režimu přistoupit na zásadní změny, respektive změny směrem k demokratičtější principům plně dodržovat, svědčí i vztah vlády k dumě. První дума, která vyslovila nedůvěru vládě, byla rozehnána. Druhá дума byla ještě radikálnější než první. 20% v ní získali trudovici (Švankmajer a kol. 2004: 298-300), socialisté požadující nastolení socialismu evolucí, během které by lidé měli dosáhnout svobody a bohatství (Veber 2000: 465). Po třech měsících byla i druhá дума rozpuštěna. Třetí дума měla jen poradní hlas a k větším konfliktům s vládou tedy nedocházelo. A nakonec čtvrtá дума byla carem ignorována a jednala jen málo (Švankmajer a kol. 2004: 300).

3.2.3 Problémy liberalismu v Rusku

Problémem liberálního hnutí byla však polovičitost programu a svým způsobem i chybějící sebedůvěra. Postupně se (hlavně ve sborníku *Věchi*) začaly objevovat tendence k návratu k víře a přijetí i nepolitických témat, což se hlavně v sociálně demokratických očích zdálo téměř reakční (Švankmajer a kol. 2004: 304-305).

Liberální hnutí se analyzuje o poznání hůře než následující socialistické, protože není známo, jak by si počínalo v praxi. Navíc nesmíme zapomínat, že liberální proud byl fakticky umlčen tím, že byl stále víc a víc tlačěn doleva v reakci na příklon vlády k extrémní pravici (Pipes 2004: 335).

Nesmíme zapomenout zmínit jakési ustoupení liberálů ze svých pozic. Původně se zemstva zasazovala o zlepšení postavení vesnice, ale postupem času začala spíše prosazovat zájmy svých členů, pozemkových šlechticů. Liberálové, jak jsme si ukázali výše, většinou pocházeli z poměrně majetných vrstev, které postupně začínaly tušit, že brzy propukne další revoluce. Bylo jim jasné, že budou terčem naakumulovaného hněvu chudiny, již se majetné vrstvy obávaly.

Liberální společnost se postupně začala odvracet od chudých vrstev, kterých se dříve zastávala a na organizované dělnické protesty, se kterými dříve také svým způsobem sympatizovala, pohlížela jako na projevy agrese.

Postupně se i kadeti distancovali od revoluce a násilí, které propukalo v ulicích. Neúspěch revoluce 1905 měl za následek odklon části inteligence od mas, což se ostatně projevilo i ve zmíněném souboru esejů Věchi (Figs 2000: 215 – 216).

Jakkoli tedy mohly být liberální argumenty a požadavky vůči carské moci oprávněné, ve vypjaté situaci jakoby si zástupci liberálů uvědomili, že by se vše mohlo obrátit proti nim a najednou se začali bát mas, v jejichž prospěch dřív promlouvali. Jistě jim totiž muselo dojít, že hněv městské i vesnické chudiny míří také proti nim, liberálům – žurnalistům, inženýrům, lékařům a vysokoškolským učitelům.

3.3 Socialismus

3.3.1 Vznik a vývoj ruského socialismu

Zaměříme se nyní na proud ruské inteligence, který je pro tuto práci zřejmě nejdůležitějším. Podívejme se nejprve na vývoj vnímání rolnictva a dělnictva mezi radikální levicovou inteligencí. Ve 40. letech 19. století (v tomto období působili především Gerzen a Bakunin) převládala představa revoluce, ve které bude rolnictvo univerzální, všeruskou třídou. O dvacet let později, v době působení Černyševského, se představa ideálního rolnického socialismu proměnila v militantní materialismus. A Nakonec v sedmdesátých letech se mezi mladou radikální inteligencí začaly uchycovat myšlenky aktivního šíření revolučních nálad prostřednictvím chození mezi lid (narodničestvo; viz níže). Všechna popsána stadia však spojuje ta myšlenka, že doposud poslední třída, rolnictvo (v pozdějších letech také dělnictvo), by se měla stát tou nejdůležitější (Malia 2000: 269).

První socialistická revoluční společnost, Zemlja i volja, se objevuje v roce 1862. Úsilí vlády o eliminaci radikální inteligence bylo marné, a tak se na základech

této první organizace po dalších dvacet let rodilo hnutí profesionálních revolucionářů (Malia 2009: 344).

Část radikální inteligence se nejdřív snažila burcovat lid tím, že chodila přímo mezi něj a snažila se představit mu své myšlenky (proto získali název narodnici – chožděnije v narod). Tato taktika se ale neukázala být účinnou²². V souvislosti s neúspěchem této strategie část inteligence nabyla dojmu, že mužik není vhodným materiálem pro revoluci a že v Rusku jednoduše nejsou optimální podmínky pro socialismus. Přesto zůstali revolucionáři sami o sobě stejně radikální, jako byli před tím (Malia 2000: 270).

S tímto všeobecně přijímaným přesvědčením o totálním neúspěchu narodničestva však musíme polemizovat. Situace totiž ve skutečnosti zřejmě nebyla tak jednoznačná. Je třeba si uvědomit, že běžně přijímaná interpretace neúspěchu narodničestva se opírá o záznamy o vyšetřováních a soudech s těmi radikály, kteří byli zatčeni. Potom je tím pádem jasné, že výpovědi jejich i svědků měly tendenci vliv propagandy spíše umenšovat s cílem získat pro sebe nižší trest. Obtíže v komunikaci mezi radikály a venkovskou populací jsou samozřejmě neoddiskutovatelné. Jejich mentalita i nahlížení na svět byly totálně odlišné (Hosking 1997: 353).

Přesto radikálové a prostý lid sdíleli některé názory, ačkoli na ně nahlíželi každý z jiného úhlu. Shoda panovala především v tom, že by měla být přerozdělena půda spravedlivě mezi všechny, kdož ji potřebují. Ale rolníci byli přesvědčeni, že taková změna musí vzejít pouze od cara (Hosking 1997: 354).

Část radikální inteligence byla v reakci na částečný neúspěch narodničestva přesvědčena, že chození mezi lid může být úspěšné, pokud budou trpělivější a vytvoří lépe organizovanou síť (Hosking 1997: 356). Proto se někteří radikálové uchýlili pod organizací Narodnaja volja²³ k teroristické kampani namířené proti

²² Už dříve jsme si naznačili, že rolníci nebyli schopni ani ochotni přistoupit na myšlenky inteligence, protože jim jednoduše nerozuměli a představovaly v jejich očích něco tak abstraktního, že je nemohli zaujmout.

²³ Předchůdkyní Narodnoj volji byla výše zmíněná Zemlja i volja (Hosking 1997: 357).

carské vládě (Malia 2009: 344). 1. března 1881 byl po několika nevydařených pokusech zavražděn car Alexandr II. Na první pohled šlo o do té doby největší úspěch ruského socialismu. Ale ve skutečnosti tento čin ovlivnil vládu následujícího cara Alexandra III. spíše v neprospěch socialistického hnutí. Byl vyhlášen pohotovostní stav, zesílená ochrana a ze strany úřadů mohla být fakticky porušována (v té době chabá) občanská práva (Hosking 1997: 358).

Státní moc si myslela, že poté, co nechala v roce 1887 popravit pět atentáčníků z této organizace, se jí podařilo zničit odpor vládních protivníků (Veber 2000: 72). Ovšem značný nárůst teroristických činů namířených proti vládním činitelům byl znovu zaznamenán mezi lety 1905-1907. Jenom v roce 1906 došlo k 4 742 atentátům, z nichž bylo 1 378 úspěšných. Denně tak přišlo o život rukou teroristů v průměru 3,5 představitelů carské moci (Švankmajer a kol. 2004: 289).

Otázkou zůstává, kdy ruská radikální inteligence přešla na myšlenky marxismu. Na marxismu bylo zcela jistě lákavé, že v něm spočíval příslib přiblížení se západu. Jednak prostě byl evropským produktem, ale hlavně skutečně vypadal jako vědecká osvícená teorie, která argumentuje jasnými fakty. Petr Struve údajně o doktríně marxismu tvrdil, že „*nabízela „vědecké řešení“ dvojího ruského problému, problému osvobození od samoděržaví a od bídy zaostalosti*“ (Figes 2000: 155-156). Je možné uvažovat i o tom, že šlo jednak o důsledek Witteho industrializace, která s sebou nesla nárůst dělnictva, tedy proletariátu, a také o to, že poté, co narodničeská taktika v podstatě selhala, bylo třeba najít nějakou jinou teorii revoluce. Nabízí se pak úvaha, že radikální inteligence byla spíše než rolnictvu nebo proletariátu ochotna zasvětit svůj život především revoluci (Malia 2000: 270).²⁴

3.3.2 Nejvýznamnější socialistické strany a jejich politické požadavky

Představme si nyní hlavní socialistické politické strany. Strana eserů (Strana socialistů – revolucionářů) vznikla v roce 1901 spojením několika neo-narodnických skupin (Severní svaz, Jižní svaz, Dělnická strana pro politickou

²⁴ V roce 1901 myšlenky marxismu přijali lidé okolo emigrantských novin Jiskra (Plechanov, Lenin, Martov) (Malia 2004: 87). Viz následující řádky.

liberalizaci Ruska). Výrazný vliv na tuto politickou stranu měli emigranti, přičemž největší zásluhy o sjednocení jsou připisovány Geršunimu a Breško-Breškovské²⁵ (Veber 2000: 73).

Programovým bodem číslo jedna strany eserů byl politický terorismus. Dále mezi jejich cíle patřil požadavek zespolečnění půdy a majetku a tzv. socializace zdola, tedy faktické zrušení soukromého vlastnictví. Eseři si díky těmto požadavkům vydobyli jednoznačné prvenství na vesnici, jako celek však byli programově poměrně nejednotní. Hlavním rysem jejich politiky bylo usilování o specifický typ rolnického socialismu, který čerpal inspiraci z povahy ruského venkovského života, především z občiny (Veber 2000: 464-465).

Eserský program ale nebyl podložen žádnou hlubší ideologií, a tak obecná hesla jako „moc lidu, půdu rolníkům a revoluci ihned“ nemohla být v praxi bezprostředně realizována. Navíc byli eseři sdružováni velmi volně a ze všech socialistických uskupení byli nejméně akceschopní (Malia 2004: 86). Rolníci esery bezkonkurenčně podporovali do té doby, než jejich rolnický program v roce 1917 převzali bolševici. Už po bolševickém převratu eseři zvítězili ve volbách do Ústavodárného shromáždění, ovšem k moci se díky bolševické taktice nedostali (Veber 2000: 464-465).

Za zakladatele Ruské sociálně demokratické dělnické strany (z níž se později vyčlenili bolševici) je považován Georgij Plechanov, který v roce 1879 založil stranu Černyj pereděl, jež prosazovala přerozdělení veškeré půdy (Veber 2000: 77). Plechanov v podstatě jako jediný vystupoval proti přijetí teroru jako politického nástroje a v roce 1880 odešel zklamán tím, že v Rusku zatím nebylo dosaženo ničeho užitečného, do švýcarského exilu. Zde se věnoval studiu tradice

²⁵ G.A. Geršuni byl synem židovského rolníka. V Kyjevě, kde studoval, se účastnil studentského hnutí, později pracoval jako lékárník v Petrohradu. Je považován za jednu z nejdůležitějších osob, které stály u zrodu eserů. Už mezi lety 1901 a 1902 založil její teroristické křídlo. V roce 1903 byl po úspěšných atentátech zatčen a odsouzen k smrti. Později byl jeho trest změněn na doživotní vyhnanství na Sibiři. Z vězení se mu podařilo utéci a přes Čínu a USA se vrátil do Ruska. Od roku 1907 pobýval v cizině a v roce 1908 v Curychu podlehl TBC. Později byl označován za „eserského Lenina.“

E. Breško-Breškovská, které se přezdívalo „babuška ruské revoluce“, se narodila do šlechtické rodiny. Patřila mezi spoluzakladatele eserů a v roce 1905 se účastnila revolučních událostí v Rusku. V roce 1910 byla odsouzena k doživotnímu vyhnanství v Jakutsku. V roce 1917 se připojila k pravému křídlu a v roce 1919 emigrovala do ČSR (Veber 2000: 73-75).

evropského socialismu a především marxismu. Nabyl přesvědčení, že marxismus je jediným správným výkladem evoluce lidských společností a že má také jako jediný právo být nazýván vědeckým socialismem (Hosking 1997: 360-361).

V 90. letech pak v Rusku začaly vznikat první sociálnědemokratické organizace. Předním zájmem hnutí byly hospodářské podmínky, především snaha o zlepšení podmínek pracujících a právě tito původní sociální demokraté stáli v čele stávkového hnutí, o kterém jsme hovořili výše. Strana oficiálně vznikla v Minsku v roce 1898, ale fakticky pracovala hlavně ze zahraničí. Kromě Plechanova byli výraznými osobnostmi také vůdce pravé frakce J. O. Martov a levé V. I. Lenin. Spolu se stávkovým hnutím patřila k hlavním aktivitám strany publicistická činnost, v rámci které strana do Ruska ilegálně šířila časopis Jiskra.

Mezi pravou a levou frakcí sociální demokracie panovaly od počátku neshody a od roku 1912 fungovaly v podstatě jako dvě samostatné strany. Kámen úrazu tkvěl v rozdílných názorech na vnitřní organizaci strany. Nedokázali se shodnout na tom, zda má jít o masovou stranu, nebo o stranu profesionálních revolucionářů, která bude účinným prostředkem k dobytí moci (Veber 2000: 464).

Hlavní postavou sporu mezi dvěma frakcemi sociální demokracie byl Lenin, který tvrdošjně prosazoval svou představu strany, která vlastní členy pevně zavazuje ke striktnímu plnění programu. Usiloval o stranu, ve které co člen, to profesionální revolucionář, jehož hlavním cílem je boj o moc. Druhý názorový tábor představoval Martov, ale nejhlasitějším se zdál být mladý Trockij (Veber 2000: 79).

3.3.3 Bolševici, Lenin a polemika s ním

Jak tvrdí Lenin ve svém díle *Co dělat*²⁶, je k provedení revoluce nutná striktní organizace revolucionářů. Argumentuje tím, že tak široká problematika jako sociálnědemokratický boj vyžaduje mnohem víc než jen odborové a cechové

²⁶ Název díla je převzat z Černyševského románu. Hlavní postava tohoto románu se shoduje s tím, co popisuje Lenin, tedy s představou disciplinovaného radikála, který bojuje za věc lidu (Figs 2000: 164).

organizace dělníků. Sdružování dělníků je také důležitou věcí, ale tyto organizace budou vždy představovat jen ekonomické a hospodářské otázky, zatímco sociálnědemokratická revoluce se týká širšího spektra témat. Organizace dělníků neodmítá, jen na ně nahlíží z jiného úhlu pohledu než na ty revolucionářské. Dělníci by se měli sdružovat v co největším počtu a na odborové bázi. Naproti tomu revolucionáři by se měli sdružovat v nepočetných, přísně konspirativních organizacích, které budou zcela stírat rozdíly mezi dělníkem a inteligencí. A hlavně, jejich povoláním má být revoluční činnost (Lenin 1949: 91).²⁷

Jestliže vývojová stadia ruského socialismu (viz začátek podkapitoly) spojuje snaha o upřednostnění rolnické/dělnické třídy před ostatními a její protlačení na pomyslný vrchol žebříčku společenské důležitosti, jak může Lenin předpokládat nutnost existence skupiny profesionálních revolucionářů, kteří jsou z hlediska provedení revoluce ve prospěch dělníků svou důležitostí nad samotnými dělníky? Nabízí se pak úvaha, jestli opravdu nebylo pro samotné revolucionáře spíše než to, v čí prospěch bude revoluce provedena, že bude vůbec provedena. Figes v knize *Lidská tragédie* hovoří o tom, že počátky Leninovy revoluční kariéry se nesly v duchu tradice *Narodnoj volji*. A i poté, co přijal myšlenky marxismu (po roce 1889) u něj přetrvává jakýsi náznak příklonu k jakobínskému duchu teroristů a jejich inklinaci k myšlence důležitosti uchvácení moci (Figes 2000: 159). Na druhou stranu Lenin svůj koncept předvojové strany opírá o silné argumenty, kterými dokládá nutnost vedení dělníků profesionálními revolucionáři.

Jakkoli se Leninův předpoklad nutnosti organizace dělníků a jejich vedení předvojovou stranou může zdát nabubřelý, bezpochyby nepostrádá logiku. Lenin byl pravděpodobně skutečně přesvědčen, že revoluci ve prospěch dělnické třídy nedokážou provést dělníci sami, ale že potřebují vedení, předvoj. O důvodech, které vedly k tomuto Leninově přesvědčení, se můžeme jen dohadovat. Jestli

²⁷ Lenin však zároveň poukazuje na fakt, že v carském Rusku se rozdíly mezi dělníckými odborovými organizacemi a organizacemi revolucionářů stírají. Je tomu tak, díky zákazu veškerých dělníckých svazů a veškerých kroužků a navíc hlavní nástroj dělníckého boje, tedy stávka, je považována za trestný čin (Lenin 1949: 91).

pokládal dělníky za natolik hloupé, že revoluci nedokážou provést samostatně, nebo jestli se takovými otázkami nezabýval a opravdu chápal dělnictvo jen jako pracovní materiál, nevíme. A ve výsledku na tom možná ani nezáleží. Faktem zůstává, že Leninova obhajoba předvojové strany je jasná a nelze ji než přisoudit jasnou logiku.

Lenin věřil, že je třeba živelnost dělnického hnutí korigovat činností ozbrojeného předvoje (Lenin 2000: 76), který povede dělníky k politickému uvědomění (Lenin 1949: 59). Živelnost dělnického hnutí viděl dokonce jako kontraproduktivní. V třídně rozdělené společnosti existují podle něj jen dvě ideologie – buržoazní a socialistická – přičemž žádné třetí cesty není. Lenin říká, že živelnost vede dělníky právě pod křídla buržoazní ideologie, tedy ideologie, která je svou povahou jednoznačně proti jejich zájmům. Leninovy teze vychází z přesvědčení, že dělnictvo není schopno produkovat socialistické myšlenky a jeho nedostatečné politické uvědomění způsobuje neschopnost uvědomit si protichůdnost vlastních zájmů a tehdejšího politického a společenského systému. Domníval se, že díky své živelnosti mohou dělníci dosáhnout jen trade-unionistického uvědomění, čímž miní snahu dělníků vymáhat na státu opatření ke zlepšení jejich postavení. To ovšem není boj proti celému systému, jehož podstata způsobuje bídu nejchudších tříd a podřízenost práce kapitálu (Lenin 1949: 41).

Lenin byl zřejmě hluboce přesvědčen o tom, že jediné skupina profesionálních revolucionářů je schopna za dělníky vybojovat jejich boj. Domníval se, že pouze oni jsou schopni chápat problematiku třídního boje v celé její šíři a vést dělnickou masu v souladu s jejími dlouhodobými, a to nejen ekonomickými, zájmy (Hosking 1997: 364). Bez toho se spontánní dělnické hnutí podřizuje buržoazní ideologii a podkopává tak ideologii socialistickou. Jak jsme uvedli výše, dle Lenina žádné třetí cesty není.

Co se týče organizační struktury, Lenin nejprve prohrál, ale vítězství zaznamenal v otázce zástupců v ústředním výboru a v redakci Jiskry. Od té doby začal Lenin

pro svou skupinu používat název bolševici, zatímco své odpůrce ve straně nazýval menševiky. Názvy jsou vlastně paradoxní, protože bolševici, jejichž název se odvozuje od ruského slova bolšinstvo – většina, byli až do roku 1917 početně v menšině. Ale to Leninovi zřejmě nevadilo, možná dokonce naopak. Takový model přesně odpovídal jeho představě elitní strany profesionálních revolucionářů. Nakonec se Leninovi v roce 1912 podařilo bolševickou stranu osamostatnit a přivlastnit si sociálnědemokratické tiskové orgány, finance i část členstva (Švankmajer a kol. 2004: 290-292).

S menševiky se Lenin rozcházel jednak v otázkách organizační struktury strany, ale také co se týče provedení revoluce. Menševici tvrdili, že nejprve je nutné nastolit režim parlamentní buržoazní republiky, ve kterém se pracující třída dostane do legální opozice a bude tak moci načerpat dostatek síly a zkušeností pro následné převzetí moci. Lenin se naopak domníval, že je možné sloučit jak buržoazní, tak socialistickou revoluci v jednu a svrhnout vládnoucí třídu rovnou. (Hosking 1997: 365).

V událostech roku 1905²⁸ nesehráli bolševici významnou roli (Malia 2004: 114), ale od roku 1912 se řídili radikálním programem, který obsahoval dobytí politické moci a diktaturu proletariátu (Veber 2000: 466). Z organizačního hlediska byli bolševici tradiční sociálně demokratickou stranou, jejíž ústřední výbor byl volen pravidelně na sjezdech, na které své delegáty vysílaly místní

²⁸Události z 9. ledna 1905 vešly do podvědomí veřejnosti pod názvem Krvavá neděle. Jednalo se o petrohradskými dělníky připravované mírumilovné procesí (Švankmajer a kol. 2004: 293), které se vydalo k Zimnímu paláci, aby carovi předalo petici sepsanou vězeňským popem Georgijem Gaponem. Prostřednictvím petice měly být carovi představeny jak ekonomické, tak politické požadavky. Byla požadována osmihodinová pracovní doba, zvýšení platů, možnost volit dělníky do závodních výborů, ale také rovnost před zákonem, svoboda projevu nebo bezplatné, univerzální a povinné základní vzdělání atd. (Hosking 1997: 407). Vláda se pokoušela na poslední chvíli pochod zakázat, ale to se nepodařilo, a tak bylo povoláno vojsko, kterému ale nebyly uděleny přesné instrukce a to v celkovém zmatení zahájilo palbu do davu shromážděného před Zimním palácem (Hosking 1997: 408). Po tomto zákroku na místě zemřelo 130 lidí a mnoho dalších bylo zraněno (Švankmajer a kol. 2004: 294). Události Krvavé neděle způsobily, že mezi lidem se pomalu vytrácelo vnímání cara jako spravedlivého a milostivého panovníka (Hosking 1997: 408). Po celé zemi propukla vlna stávek a aktivizovala se hlavně demokratická inteligence (Švankmajer a kol. 2004: 295). Socialistické strany byly ale v první části roku 1905 ještě silně nepřipraveny zapojit se do činnosti dělnického hnutí, což bylo dáno i tím, že většina jejich leaderů tou dobou pobývala v emigraci a od událostí v Rusku byla tím pádem vzdálena. Lokální aktivisté a dělníci se ale snažili být v neustálém kontaktu s dělnickým hnutím, na které měli poměrně velký vliv, ale veškerá činnost byla ještě spíše živelního charakteru bez systematické organizovanosti a konzistentního vývoje (Hosking 1997: 410).

organizace. Tento proces vyvolává zdání demokracie. Demokratické principy ale platily jenom pro bolševiky, celý zbytek společnosti (včetně ostatních sociálně demokratických stran) byl podle Leninovy logiky třídním nepřítelem a řadil se k buržoazii, kterou je třeba odstranit. Takže jakkoli může na první pohled bolševická strana budit dojem demokracie, nikdy demokratickou nebyla. Nikdy by totiž nebyla ochotná přistoupit na demokratický princip střídání se u vlády, či alespoň dělení se o moc. Kromě bolševické strany vlastně všichni ostatní byli součástí systému, proti kterému se mělo bojovat (Malia 2004: 114-115).

Už od roku 1902 Lenin poupravoval myšlenky marxismu tak, aby byly aplikovatelné v zaostalém Rusku, které ještě zdaleka nebylo v situaci rozvinutého kapitalismu, který Marx pro propuknutí revoluce předpokládal. Lenin pak vytvořil strategii okamžité revoluce (viz výše), která se ale mohla podařit pouze pod vedením jeho strany (Malia 2004: 90).

Klíčové body bolševického programu bychom mohli shrnout pod heslo „chléb, mír, půda a všechna moc sovětům.“ Požadovali, ukončení dvojvládní a předání moci sovětům, které by byly vytvářeny podle třídního principu. Program byl efektivní z agitačního hlediska, neboť burcoval nespokojené vojáky a dělníky. Ale je třeba upozornit, že obsahově byl značně demagogický, protože samotné získání moci sověty by hlad, problematiku první světové války ani půdy nevyřešilo (Malia 2004: 114-115).

Přestože byli bolševici v Rusku spíše podceňováni hlavně pro svůj malý počet²⁹, nakonec se jim podařilo dosáhnout svého. Díky chybným krokům svých nepřátel, německým financím a silným vůdčím osobnostem se jim podařilo nakonec nastolit diktaturu proletariátu, nebo spíš diktaturu ve svůj vlastní prospěch (Veber 2000: 466).

²⁹ Je otázka, zda toto bylo skutečně na škodu. Můžeme se zamyslet nad tím, jestli se v tomto případě nevyplnila Leninova slova o tom, že menší dobře organizovaná strana je účinnější než strana masová.

3.3.4 Shrnutí největších problémů Ruska a závěrečná analýza socialistické kritiky

Shrňme si nyní, zda byla kritika socialistických stran v Rusku oprávněná. O relevanci jejích argumentů nemůže být sporu. Problémy, s jakými se carské Rusko potýkalo, byly zcela zřejmé a do očí bijící. Pokud rozebereme jednotlivé požadavky socialistických stran, uvidíme, že skutečně cílily na ty nejpálčivější problémy země.

Jak jsme si již ukázali v předchozích částech práce, složitá situace na vesnici přetrvávala i po roce 1861. Půda, ani způsob jejího obdělávání nebyly dostatečně efektivní, aby mohla být patřičně uživena celá populace. Státní správa byla prorostlá korupcí a celý samoděržavný režim byl v podstatě pět set let nereformovanou rigidní autokracií. Navíc ani následné zapojení se do první světové války nepřineslo mnoho pozitivního. Shrňme ještě jednou nejvýznamnější problémy země a na základě provázání se socialistickou kritikou je analyzujeme.

Přesto, že eseři byli programově nejednotní, zásadní věcí, která je spojovala, byl požadavek zespolečenštění půdy a usilování o jakýsi rolnický socialismus. Rolnické obyvatelstvo pochopitelně jejich program zaujal. Dlouhou dobu bylo rolnictvo stavem, o který moc nejevila zájem. Až když se začal stát v 18. století upevňovat, stal se rolník středem zájmu a až do konce carismu byl významným státním poplatníkem. Navíc jej stát připoutal k půdě, uvalil na něj daň z hlavy či vojenskou povinnost. Ale protože na něm tyto povinnosti vymáhal jeho pozemkový vlastník, znevolněné rolnictvo bylo charakteristické neoprávněnou vírou v dobrotu cara (Veber 2000: 48).

Když monarchie zrušila nevolnictví, nevědomky si zadělala na další problém, který rolnickou otázku a problematiku půdy možná ještě zhoršil a byl živnou půdou pro další kritiku. Po roce 1861 totiž následovala populační exploze, která byla možná zapříčiněna i zlepšenou výživou a následovným lepším zdravotním stavem matek, ale i ulehčením od vojenské služby a celkovým zvýšením

standardů veřejného zdravotnictví. Populační exploze sama o sobě není katastrofou, ale koncem 19. století pro Rusko znamenala problém (Longworth 2005: 219-220). Zatímco v roce 1855 mělo Rusko 72,7 miliónu obyvatel, v předvečer první světové války, v roce 1913 jich bylo už 174 miliónů (Veber 2000: 57).

Na tak rychlý nárůst počtu obyvatel nebyla země připravena a navíc struktura vesnice byla taková, že nemohla tuto situaci unést. Na přelomu 19. a 20. století musela být půda na vesnici rozdělována mezi stále větší počet domácností. Ještě v roce 1861 připadalo na jednu duši 4,2 děsjatiny půdy, zatímco na konci století výměra klesla na 2,6 děsjatiny³⁰ (Švankmajer a kol. 2004: 288). Půda na vesnici jednoduše nedokázala uživit lidi, kteří ji obdělávali. Komise, které nechal v roce 1902 zřídit ministr financí Witte, zjistily, že půda dokáže obyvatele vesnice uživit jen z 80%. Navíc bylo zjištěno, že kvůli redukci pastvin upadá i chov dobytka (Veber 2000: 51).

Nesmíme zapomínat ani na fakt, že po zrušení nevolnictví, které mělo ukončit situaci, kdy lidskou bytost vlastní jiná lidská bytost, museli rolníci půdu vykupovat za poměrně vysoké ceny. Půda, která byla určena k přerozdělení rolníkům, představovala 1/3 z celkové rozlohy³¹. Paradoxní bylo, že se situace rolníků zhoršila a oni se tak dostávali do finanční tísně (Pipes 2004: 206). Kritici režimu oprávněně kritizovali tento stav, ale nezdá se být reálné (alespoň z dnešního pohledu), že by mohla být půda rolníkům jednoduše předána zdarma. Možná by to v dané situaci bylo lepší a teoreticky to mohlo nastartovat zemědělskou výrobu. To se ale pohybujeme jen v oblasti spekulací. Ruský rolník nikdy nebyl zvyklý řádně hospodařit. Zemědělská půda byla v rámci obcí totiž neustále přerozdělována, což mělo negativní vliv na kvalitu hospodaření i vztah k práci. Rolník tak přirozeně neviděl důvod k zvelebování půdy (pravidelné hnojení apod.), jejíž plody může příští sezónu sklízet někdo jiný (Veber 2000: 50).

³⁰ Jedna děsjatina se rovná 1,09 hektaru (Veber 2000: 42).

³¹ 37,5% stále vlastnil stát, jeho instituce a carská rodina. 27,4% připadlo soukromým vlastníkům včetně rolníků a 35,1% bylo spravováno občinami (Spulber: 2003: 73).

Některé rolníky zrušení nevolnictví zklamalo. Ačkoli už nebyly nevolníky, stále zůstávali oddělení od zbytku země připoutáním k vesnickým občinám. Do záležitostí říše nebyli o moc více integrováni ani v administrativních záležitostech. Mohli se sice nově účastnit voleb do zemstev (Hosking 1997: 321), ale jak už jsme uvedli dříve, samotná zemstva ve správě země moc velkou úlohu nehrála. Emancipace v některých ohledech ještě posílila segregaci rolnického obyvatelstva, což bylo obzvláště nebezpečné vzhledem k celospolečenskému napětí následujících dekád, kdy se rolníci dostali do užšího kontaktu se státními a politickými záležitostmi, avšak vstupovali do něj bez respektu k právu a jeho institucím či k soukromému majetku (Hosking 1997: 322).

Občina, která byla některými vnímána jako přirozeně zakořeněný rys rolnického socialismu, se ukázala být problematickou a byla důvodem k polovičatosti agrární reformy. Stát ji chápal jako garanta svých peněz a daňových povinností vesnického obyvatelstva. V rámci ní neexistoval soukromý majetek, ale jen společný majetek vesnice, přičemž půda byla pravidelně rozdělována. Toto rozdělování s sebou neslo problémy popsané výše (minimální vztah k majetku, nedokonalé obhospodařování) (Veber 2000: 50).

Takže společenský jev, který eseři považovali za klíčový pro svůj program, s sebou nesl spoustu potíží. Je možná na místě si znovu uvědomit, že kolektivní způsob hospodářství byl výsledkem nepříznivých přírodních podmínek a že obecina byla především ekonomickou institucí usnadňující výběr daní. Patrně nešlo o produkt nezkažené prosté mužikovi duše.

Radikály kritizované samoděržaví bylo neoddiskutovatelně hodno kritiky. Podle svodu zákonů vydaného v 30. letech 19. století byla car neogranničennyj samoděržec. Jeho neomezená vláda byla dána údajným zastupováním Boha na zemi. Car měl zcela neomezenou zákonodárnou i výkonnou moc, jeho hlavními oporami byly armáda, šlechta, (ze které se povětšinou rekrutovala zkorumpovaná byrokracie) a pravoslavná církev. Rusko je specifické tím, že od 15. do 20. století

neprodělala autokracie žádné významné strukturální ani funkční změny (Veber 28-29).

Přes to, že v očích Evropy byl car díky svému neochvějnému trvání na neomezené moci v podstatě tyranem, pokoušelo se Rusko občas převzít něco ze západních zvyklostí. Příkladem může být kapitalismus, který byl ve svých počátcích charakteristický naprostou převahou obrovských závodů čítajících více než 1 000 zaměstnanců. Přestože by se mohlo zdát, že kapitalismus měl potenciál nastartovat ekonomický růst do té doby nepočtené střední třídy, díky státnímu dirigismu vlastně bohatl opět jenom obrovský státní moloch. Stát vlastnil naftová pole, doly na zlato i uhlí, dvě třetiny železnic miliony hektarů půdy a tisíce továren se mohutně prosazoval v ekonomice a soukromý průmysl na něm byl z velké části závislý prostřednictvím různých dotací a půjček. Výsledkem státního brzdění soukromého podnikání byly zvětšující se rozdíly mezi chudnoucí vesnicí i střední vrstvou a rostoucím státem a úzkou skupinou bohatých. V Rusku tak probíhal opačný proces než v Evropě, kde se postupně zvyšovala životní úroveň širokých vrstev obyvatel. Zatímco v Rusku (především vesnické) obyvatelstvo ještě víc chudlo. Není divu, že se objevila stále hlasitější kritika a všeobecná nespokojenost (Švankmajer a kol. 2004: 286-287).

Také bolševický požadavek na ukončení války se zdál být rozumný. Přestože Rusko překvapilo a v oblasti válečného průmyslu předčilo všechna očekávání, spotřební průmysl a doprava byly v kritickém stavu. Ruský obchod s obilím náhle skončil a venkov tak produkoval dostatek potravin. Ale kvůli nedostatečné železniční síti, bylo obilí, kterého byl dokonce nadbytek, nedostupné. Železnice jej prostě nebyla schopna dostat do centrálního Ruska a na frontu. A tak bylo v roce 1915 v centrálních oblastech obilí rolníky povinně odváděno.

Alarmující stav panoval také v oblasti financí. Ruské výdaje v období války byly obrovské a všechny zaskočily. V podstatě neustále byl nedostatek peněz. To vláda vyřešila neustálým tištěním nových peněz, které ale byly kryté jen z 14-15%. Navíc se neustále zvedalo daňové zatížení a stát se zadlužoval díky domácím i

zahraničním půjčkám. Důsledkem těchto kroků byla inflace a růst cen. Abychom ale Rusku nekřivdili, je třeba dodat, že podobným způsobem si v době války počínaly i ostatní státy. Ale dokázaly vše udržet v únosných mezích (Veber 2000: 354).

Podle výše uvedeného usuzujeme, že kritika socialistických stran a organizací byla ve své podstatě oprávněná. Požadavek společný všem, tedy vyřešení problému s půdou, se zdá být jasný. Pokud je přijato opatření ke zrušení nevolnictví, které situaci rolnictva nijak výrazně nezlepší, ba možná naopak v některých ohledech ještě zhorší, je namístě oponovat rozhodnutí vlády. Požadavek předání půdy rolníkům zdarma byl možná přemrštěný, ale dnes už bohužel nezjistíme, zda by tento postup byl horší nebo lepší. Samoděržaví, které popíralo jakoukoli možnost podílení se lidu na tvorbě politiky, bylo taktéž hodno spíš než reformy totálního zrušení. Samospráva byla v Rusku zavedena až za vlády Alexandra II., ale i poté bylo zastoupení v nově zavedených zemských zřízeních (která stejně neměla významná práva) nerovné. Nejpočetnější společenská vrstva, rolnictvo, nevolila na rozdíl od šlechty a obchodníků přímo, ale prostřednictvím volitelů. Navíc nesměli představitelé rolnictva získat více než jednu čtvrtinu míst (Veber: 2000: 35), což bylo vzhledem k jejich 80% zastoupení v populaci skutečně tristní. Navíc způsob, jakým si monarchie počínala v oblasti ekonomiky, také nevyvolává obdiv. Jak jsme již zmínili, přestože byl nastartován průmysl, užitku z něj se těšila jen úzká skupina už beztak bohatých.

Dnes máme ovšem výhodu schopnosti hodnotit kritiku carismu pohledem, který ví, jaké zřízení vystřídalo kritizovanou absolutistickou monarchii. To, že po nesvobodném samoděržavném carismu přišel nesvobodný sovětský socialismus, nesnižuje nespravedlnost režimu před rokem 1917. Ale rozhodně to vrhá negativní světlo obzvláště na bolševickou kritiku. Na tomto místě se hodí uvést slova T.G. Masaryka: *„Rusové a také bolševici jsou děti svého carismu; ten je staletími vychovával a vytvářel. Dovedli cara odstranit, ale neodstranili*

carismus. Mají carskou uniformu, třebaže ji nosí naruby [...]“ (Doležal 2002: 398).

Z pohledu současnosti už si skutečně nemůžeme odpustit poznámku, že mnohé nasvědčuje tomu, že chytře zvolená kritická hesla bolševiků sice byla svou podstatou oprávněná, ale že ve skutečnosti šlo o mocenský boj, který vedl k dalšímu nesvobodnému zřízení.

Rozhodně to nebylo tak, že by Leninovy myšlenky od počátku směřovaly k demokratičtějšímu uspořádání a později se to shodou okolností nějak zvrhlo ve stalinský teror. Někdy je možné slyšet názory domnívající se, že Leninův dobrý a spravedlivý záměr byl pokažen Stalinovou zvůlí. To je omyl. Již výše bylo zmíněno, že Lenin nebyl ochoten přistoupit na princip demokratického střídání se u moci. Přestože si bolševici uvnitř své strany, hráli na demokratický centralismus (a i ten byl postupem času pokřiven tak, že se celá hierarchie strany podřizovala rozhodnutí vedení), navenek nic, co by bylo jen podobné demokracii neplatilo. Tady se možná nabízí smutná paralela s carismem, kdy v zemstvech měli plná práva jen tehdy privilegované vrstvy, šlechta a obchodníci. A zde objevujeme možná další podobnost. Ještě nad těmito privilegovanými vrstvami (šlechta/dělnictvo) stojí vševědoucí státní moloch s monopolem na pravdu.

Jenže tato kritika Leninovy představy demokratické beztřídní společnosti je silně ovlivněna prizmatem dnešní doby a výhodou znalosti následného vývoje bolševického Ruska respektive Sovětského svazu. Je důležité si uvědomit, že Lenin nestál o zastupitelskou demokracii, která je podle něj jen zástěrkou kapitalismu, a tudíž ani o střídání se u moci. Dělení se o moc se zpátečníky či kapitalisty pro něj bylo zcela nemyslitelné. Věřil, že jediná síla, která může rozpoutat revoluci, a od základu změnit společnost jsou bolševici, o kterých se domníval, že jsou jedinými pravými socialisty. Dokonce i menševiky a esery považoval za maloburžoazii, která přistoupila na představu státu jako prostředku ke smíření tříd. Jenže smířování tříd, které jsou ze své podstaty nesmířitelné, je holý nesmysl (Lenin 2000: 46).

Lenin byl na základě Marxova učení přesvědčen, že stát je produktem společnosti zmítané třídními rozdíly. Ale až bude dosaženo společnosti beztřídní, stát odumře a spolu s ním odumře i demokracie. Podle Lenina je demokracie v kapitalistickém státě pro proletariát ideální. Ale i v sebedemokratičtější buržoazní republice je dle něj lid jen námezdním otrokem (Lenin 2000: 54). Jednou za několik let si vykořisťovaná třída může zvolit zástupce do zastupitelských orgánů. Tím si ale nepomůže a na systému tím nic nezmění, jen bude několik dalších let, až do příštích voleb, pod nadvládou vykořisťovatelské třídy, a protože jde o kapitalistický, byť demokratický, stát, nebude mít na skutečném chodu země žádný podíl (Lenin 2000: 103)

Nelze se ubránit dojmu, že Leninova kritika je, ač smysluplně vyargumentována, plná paradoxů. S Marxem je za jedno v tom, že stát je nástrojem buržoazie k potlačování proletariátu (Lenin 2000: 58) a zároveň tvrdí, že v přechodném období mezi kapitalismem a komunismem, tedy v období diktatury proletariátu, je nutné, aby proletariát naopak potlačoval buržoazii. Pořekadlo nečiň druhým to, co nechceš, aby činili oni tobě, v Leninových očích zřejmě nemělo valného významu. A vlastně ani nemohlo mít. Dichotomie buržoazie-proletariát pro něj představovala opravdový boj. Třídní boj, v němž zdánlivě pacifistické nečiň druhým to, co nechceš, aby činili oni tobě, nemělo místo.

Zvláštní je i Leninův vztah k násilí. Věřil, že revoluci je nutné utopit v krvi a že osvobození utlačované třídy není možné bez násilné revoluce (Lenin 2000: 46). Na druhou stranu byl přesvědčen, že až dojde k odumření státu a po násilnostech revoluce a diktatury proletariátu vznikne beztřídní společnost, zmizí i organizované násilí a násilí nad lidmi vůbec (Lenin 2000: 99). Prvotní nutné násilí asi chápal jako nezbytnou cenu za následující demokracii. Může být ale vůbec společnost vybudovaná na násilí po překonání počátečních překážek jednoho dne mírumilovná? Socialismus a komunismus leninského stříhu svou šanci již dostaly a s mírumilovností a neexistencí násilí to mnoho společného nemělo.

Už jen Leninův zpupný předpoklad předvojové strany vypovídá o tom, že dělnictvo pro něj byla jen masa, účinné rétorické heslo a materiál, se kterým lze manipulovat a dosáhnout tak kýženého cíle.³² Lenin se nevzhlížel v živelnosti rolnictva (jako narodnici) ani proletariátu. Přestože byla hlásána revoluce ve jménu proletariátu, byl tento stav v jeho očích hoden pouze usměrnění prostřednictvím skupiny profesionálních revolucionářů.³³ Lenin ve svém díle tvrdí, že „je třeba se podřizovat ozbrojenému předvoji všech vykořisťovaných – proletariátu“ (Lenin 2000: 76). I jeho podivné spojování slov demokracie-diktatura-potlačení je hodno pochybností. Domnívá se, že skutečná demokracie bude dosažena až s komunismem, ve kterém nebudou existovat třídy. Jenže k tomuto dle Lenina ideálnímu stavu je třeba se dostat cestou plnou potlačování a omezování svobod vykořisťovatelů, kapitalistů, které je nutno násilně potlačit. Leninovy představy jsou tímto na hony vzdálené demokracii. Pokud zjednodušíme, co Lenin tvrdí v díle *Stát a revoluce*, můžeme říct, že demokracie podle něj nastane tehdy, až násilně potlačíme všechny vrstvy, které budou uznány za nehodné žití v komunistické společnosti. Jenom a pouze tímto způsobem je možné zlomit sílu šlechty a kapitalismu. Lenin toto chápal jako cenu za následující demokracii komunistické beztřídní společnosti. Jenže někde v té honbě za zlomením odporu vykořisťovatelů a nastolením beztřídní společnosti se ta demokracie vytratila.

Na otázku, zda byla kritika vůči carismu oprávněná a zda cílila na nejpalcivější problémy ruské společnosti, odpovídáme na základě výše uvedených argumentů

³² Ale Lenin možná jen skutečně věřil, že jsou dělicí natolik hloupí, že potřebují ukázat cestu. Na druhou stranu se nelze ubránit nelibosti i vůči této myšlence. Lenin ani nebyl „jedním z nich.“ V podstatě byl produktem toho nejlepšího, co dokázalo tehdejší Rusko vyprodukovat. Minimálně v oblasti vzdělání. Jeho otec byl z nižšího státního úředníka povýšen do šlechtického stavu (Malia 2004: 85), a tak se Lenin narodil do rodiny, která byla produktem právě toho zřízení, které kritizoval. Ačkoli byla později jeho rodina, poté, co se Leninův bratr Alexandr zapojil do činnosti jedné z buněk *Narodnoj volji*, místní smetánkou zatracována a Lenin byl již od mládí v opozici proti carskému režimu, nelze se zbavit dojmu jistého Leninova povýšeneckého shlížení na proletariát. Na druhou stranu nutno podotknout, že ideje ohledně nutnosti změny společenského zřízení jednoduše bývají produktem intelektuální elity, ač jdou často proti jejím vlastním zájmům.

³³ Předmluva k vydání Leninovi knihy *Stát a revoluce* (Lenin 2000: 37). Lenin, Vladimír Iljič (2000). *Stát a revoluce* (Praha: Michal Zítka – Otakar II.).

kladně. Ale nemůžeme se zbavit myšlenky, že tato trefná kritika byla překroucena v mocenský záměr a způsob, jak uzurpovat moc.

Je důležité také poznamenat, že ačkoli byli bolševici úspěšní a ve výsledku se jim podařilo dotáhnout svou kritiku do konce a získat moc, režim se spíše zhroutil, než že by byl svržen (Figs 2000: 43). V žádném případě tímto nepopíráme relevanci a význam kritiky, která se ozývala ze všech stran. Ale její pozice byla rozhodně usnadněna tím, že carský režim už byl natolik slabý, že ať by byl podkopáván z kterékoli strany, padl by tak jako tak. Ještě v roce 1913 probíhaly bombastické oslavy třisetletého výročí Romanovců na trůně a už o pět let později se po nich slehla zem. Režim, který takto rychle vyklidil pole, musel mít nutně neuvěřitelné vnitřní problémy.

Stejně jako oslavy třisetletého jubilea se celý režim vlastně opíral o klam. Během oslav bylo zdůrazňováno, že se na volbě Romanovské dynastie podílel celý lid, ale více méně šlo jen o propagandu. Pravda byla taková, že Romanovci byli na trůn dosazeni díky machinacím několika bojarů. Carovi propagandisté hojně využívali mýtu dobrého cara, který je skromný a chápe problémy prostého lidu, kterému je vlastně v mnohém podoben (Figs 2000: 40-41).

Skutečnost byla taková, že Rusko se na počátku dvacátého století zmítalo uprostřed vážné politické, ekonomické a sociální krize a nálada ve společnosti, která byla několik let podrobována násilí a represím, nasvědčovala příchodu revoluce (Figs 2000: 42). Propast mezi společností a carským dvorem se neustále zvětšovala. Reformy mohly režim zachránit, ale buď přišly příliš pozdě, nebo byly provedeny polovičatě. Poslední dva carové se navíc stavěli k jakékoli modernizaci země s nedůvěrou. Na počátku dvacátého století se vzhlíželi v období století šestnáctého, což dosvědčuje fakt, že oblíbeným carem Mikuláše druhého byl Alexej Michajlovič, který vládl na přelomu století sedmnáctého a osmnáctého (Figs 2000: 37).

V situaci, kdy se společnost stávala stále více městskou a vzdělanou a toužila po modernizaci, mohli liberální strany využít své šance a možná ušetřit Rusku

následujících osmdesát let další nesvobody. Ale „kdyby“ jsou v historii málo platná. Liberalismus svou šanci propásl, sociální rozdíly už byly příliš velké. Spolu s tím, jak bolševici získávali na síle, byli liberálové stále víc hnáni do kouta. Nezbývá než konstatovat, že jakkoli byla kritika režimu, ať už liberální nebo socialistická, oprávněná, hlavním problémem režimu byl režim sám.

4 Závěr

Předkládaná bakalářská práce se v rámci tématu Příčiny velké říjnové socialistické revoluce – krize carismu blíže zaměřila na analýzu kritiky carského režimu. Prostřednictvím hlavní výzkumné otázky jsme se pokoušeli zjistit, zda opozice vůči režimu podkládala svou kritiku relevantními argumenty a zda bylo to, co carismu vyčítala, oprávněné a cílené na ty problémy, které nejvíce volaly po řešení. Hypotézou stanovenou na samém začátku práce byl předpoklad, že kritici v některých případech své námitky vůči režimu přizpůsobovali svým zájmům a že ne vždy tak byla jejich kritika zcela spravedlivá, o čemž jsme předpokládali, že bylo částečně výsledkem jejich mocenských zájmů.

V první kapitole jsme se věnovali složení a stavu ruské společnosti ve druhé polovině 19. století. Tato kapitola byla pro následující části práce zcela nezbytná, bez ní by se jen špatně poukazovalo na hlavní problémy tehdejšího režimu, které byly předmětem kritiky. Pojednali jsme o třídě rolníků, která představovala naprostou většinu populace a zároveň byla nejchudší vrstvou společnosti. Až do roku 1861 v Rusku fungovalo nevolnictví a v rámci něj měla fakticky jedna lidská bytost (pozemkový vlastník) nadvládu nad jinou lidskou bytostí (nevolníkem). Přesto, že se Rusko nakonec této společenské instituce, která už tou dobou v západoevropských zemích dávno nefungovala, zbavilo, všechny problémy ruské vesnice tím vyřešeny nebyly. Možná spíše naopak.

Rusko starého režimu bylo zaostalou samoděržavnou zemí, která se značnou měrou opírala o zemědělství, jehož produktivita však nebyla zdaleka taková, aby mohlo být hlavní hospodářskou oporou země. Úrodnost půdy nebyla dostačující a navíc, jak jsme si ukázali, si ruští rolníci vlastně nikdy nevypěstovali dobrý vztah k jejímu obhospodařování. Toto bylo dáno také přírodními podmínkami Ruska, které ještě dávno před rokem 1917 nutily ty, kteří obdělávali půdu, pracovat kolektivně.

Přestože byla po roce 1861 část půdy určena k přesunu do rolnických rukou, přineslo to venkovskému obyvatelstvu poměrně velké problémy v podobě

vysokých výkupních cen, které za půdu museli platit. Navíc zemi na počátku devadesátých let postihla agrární krize, která je považována za jednu z hlavních příčin pádu režimu.

Vztah k půdě byl zvláštní jak mezi rolníky, tak mezi šlechtou. Způsob, jakým se v Rusku dědil majetek, vedl k neustálému rozměňování majetků a následnému chudnutí šlechty. Právě této společenské vrstvě byla věnována další část práce. Je důležité zdůraznit především to, že jako celek byla ruská šlechta poměrně pasivní. Měla velký ekonomický a intelektuální potenciál, který nedokázala využít. Z řad šlechty se rekrutovalo zkorumpované úřednictvo, ale také inteligence, ze které se poté rodila opozice vůči režimu. Část práce jsme věnovali i pravoslavné církvi, která představovala loajálního spojence státu. Po reformách Petra Velikého se z ní stal v podstatě jen mocensky ne příliš významný přísluhovač cara. Ovšem o to loajálnější.

V rámci popisu ruské společnosti devatenáctého století jsme samozřejmě nemohli vynechat ruskou inteligenci, ze které se právě začala rodit opozice vůči carismu. Právě tato podkapitola byla přechodem k samotnému jádru bakalářské práce, ve kterém jsme představili hlavní kritické proudy. Nevynechali jsme ani konzervatismus, který, ač měl směrem k režimu výtky a po určitou dobu jeho kritikem vlastně byl, se nakonec postavil na stranu cara. Konzervativci kritizovali především ruskou byrokracii a její centralismus, který byl v konzervativních očích snahou o egalitarismus. Volali po obnovení hierarchického řádu společnosti a byli silně proti tomu, aby se půda dostávala do rukou rolníků. Jak se sociální spory stupňovaly, začala se ruská inteligence v podstatě dělit na socialisty a konzervativce a právě ke konzervativcům se postupně silně přimknula vláda.

Liberalismus byl tímto sporem udusán a propásl svou šanci. Režim už byl v takových problémech, že liberály navrhované reformy už by přišly příliš pozdě na to, aby dokázaly vyrovnat obrovské rozdíly panující ve společnosti. Přestože již neexistovalo nevolnictví, vesnické obyvatelstvo spolu se vznikajícím

dělnictvem a vyšší vrstvy společnosti se stále více vzdalovaly. Navíc liberalismus nejen, že byl smeten konfliktem mezi vládou a socialistickou opozicí a propásl svou šanci, ale také si jeho představitelé jakoby na poslední chvíli uvědomili, že stoupající nespokojenost mezi nižšími vrstvami společnosti, o jejichž zájmy se z počátku zasazovali, by se mohla obrátit i proti nim.

Stěžejní částí práce byla jednoznačně část věnovaná socialismu, jeho vývoji, hlavním politickým stranám a osobnostem. Socialistické strany měly společný požadavek přerozdělení půdy a vyřešení problémů vesnice. Se stále početnější dělnickou třídou začaly kromě toho požadovat také zlepšení podmínek pracujících.

Ruská sociálně demokratická strana, jejímž členem byla také Vladimir Iljič Lenin, byla od počátku své existence rozdělena na dvě frakce, které se nemohly shodnout na organizačních záležitostech. Zástupci první z frakcí byli přesvědčeni o tom, že ideální stranou je strana masová, s co nejpočetnější členskou základnou. Oponoval jim Vladimir Iljič Lenin, který se svou frakcí později oddělil a vznikly tak fakticky dvě samostatné strany, bolševici a menševici. Lenin v čele bolševiků prosazoval názor, že je třeba vytvořit nepočetnou stranu profesionálních revolucionářů, kteří stanou v čele utlačovaného proletariátu a v jeho jménu svrhnou vládnoucí vrstvu buržoazie. Právě nepočetnost, konspirativnost a přísná organizovanost revolucionářů, jejichž profesí bude právě revoluční činnost, byly pro Lenina klíčové. A tím pádem i pro celé Rusko.

Ve svých dílech Lenin podrobně vysvětluje, proč je nutné, aby bylo dělnictvo vedeno předvojovou stranou. Byl neochvějně přesvědčen, že pokud by byl proletariát nechán na pospas své živelnosti, k revoluci by nikdy nedošlo. Věřil, že nekorigovaná činnost dělnického hnutí nevede k třídnímu uvědomění, ale pouze k uvědomění trade-unionistickému. Proletariát bez patřičného vedení sice bude bojovat za zlepšení svého postavení, ale není schopný si uvědomit, že svými požadavky nedosáhne toho nejdůležitějšího, tedy svržení samoděržaví a celého systému.

Právě to bylo nejdůležitějším bodem bolševického programu. Tomu není co vytknout. Obludnost samoděržavného režimu byla zcela očividná. Ještě v 19. století měl ruský car v rukou neomezenou moc nad celou zemí, přičemž podstata celého režimu přetrvávala pět set let v nereformované podobě.

Kromě svržení samoděržaví a přerozdělení půdy požadovali bolševici ukončení války. Ruský vojenský průmysl byl sice velkým překvapením první světové války, ale díky zaostalé infrastruktuře nebylo možné dostatečně zásobovat frontu. Díky válce se Rusko dostalo do těžké finanční situace, která nabyla výrazně děsivějších rozměrů než v evropských zemích. Celkový stav ruské ekonomiky byl žalostný. Přestože země s postupující industrializací dosáhla jisté konjunktury, na jejíž vlně se mohla vyvézt velká část obyvatelstva, bohatl zase jen stát a úzká skupina již tak bohatých Rusů. Stát vlastnil velké podniky, naftová pole i doly a byl velkou brzdou růstu střední třídy, která teoreticky mohla díky postupně se vyvíjejícímu kapitalismu bohatnout.

Na základě faktů v práci uvedených nelze než konstatovat, že kritika carského režimu byla oprávněná, trefná a její argumenty relevantní. Vyvolává to ale dojem, že pád režimu byl výsledkem spíše než snažení bolševiků neúspěchem carismu. Leninovým velkým štěstím (a neštěstím Ruska) bylo, že byl v pravý čas na pravém místě, a že byl v opozici vůči režimu, který se díky vnitřním potížím již beztak hroutil. Na počátku dvacátého století nemohl stát s minimální střední třídou, navíc v čele s carem, který věřil, že je zastoupením Boha na zemi a vzhlížel se v dobách dávno minulých, přežít.

Režim, který byl po roce 1917 nastolen, nijak nesnižuje relevanci bolševické kritiky. Ale nechává minimálně hořkou pachut' v ústech. Lenin se oháněl tvrzením, že až v beztrždní společnosti nastane ta pravá demokracie, které už nakonec vlastně ani nebude potřeba, protože lidé se naučí žít dle základních morálních pravidel a nebude tak vůbec nutné násilí. Násilí, které pro něj ale bylo prostředkem, jak se ke stavu bez násilí dostat a zároveň nutnou daní za

následující demokracii. Revoluci chtěl topit v krvi a přes diktaturu proletariátu budovat nenásilnou společnost.

Žádné demokracie ale dosaženo nebylo a nenásilné společnosti už vůbec ne. Zrodil se režim o nic víc svobodný než ten, který mu předcházel. Bolševici i jiné politické strany a proudy kritizující carismus měli ke své kritice veškeré právo a navíc tato kritika cílila na největší problémy carského Ruska. Což ale vlastně nebylo tak těžké, protože největším problémem režimu byl režim sám.

Hypotéza předpokládající, že kritici často podřizovali své argumenty svým zájmům, se nepotvrdila. Ale ne proto, že by bolševici (i jiné strany a proudy) nepromítali do své kritiky mocenské zájmy. Ty bezesporu měli a museli mít, bez nich by nebylo možné usilovat o změnu či svržení režimu a navíc by to bylo dokonce nepřirozené. Hypotéza se nepotvrdila z toho důvodu, že argumenty kritiky ani nebylo třeba přizpůsobovat, protože carský režim natolik zdegeneroval a dostal se do takového stavu, že musel padnout a nebylo k tomu třeba žádných složitých klíčků jeho oponentů.

5 Seznam použité literatury

Doležal, Bohumil (2002). T.G. Masaryk a ruský bolševismus. In: Krátký, Karel, *TGM, Rusko a Evropa. Dílo – vize přítomnosti* (Praha: Masarykův ústav AV ČR), 395 – 403.

Figes, Orlando (2000). *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891-1924* (Praha: Beta).

Gorshkov, Boris B. (2005). *A Life under Russian Serfdom: Memoirs of Savva Dmitrievich Purlevskii, 1800-1868* (Budapest: Central European University Press).

Hosking, Geoffrey (1997). *Russia. People and Empire 1552-1917* (Cambridge: Harvard University Press).

Kristoforov, Igor (2009). Nineteenth-century Russian Conservatism. *Russian Studies in History* 48 (2), 56-77.

Lenin, Vladimír Iljič (1949). *Co dělat? Palčivé otázky našeho hnutí* (Praha: Svoboda).

Lenin, Vladimír Iljič (2000). *Stát a revoluce* (Praha: Michal Zítko – Otakar II.).

Longworth, Philip (2008). *Dějiny impéria. Sláva a pád ruských říší* (Praha: Pavel Dobrovský – Beta a Jiří Ševčík).

Malia, Martin (2009). *Lokomotivy dějin. Revoluce a utváření moderního světa* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Malia, Martin (2000). *Russia under western eyes: from the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum* (Cambridge: Harvard University Press).

Malia, Martin (2004). *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991* (Praha: Argo).

Минаков, Аркадий Юрьевич (2011). *Русский консерватизм в первой четверти XIX века* (Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета).

Pipes, Richard (1998). *Dějiny ruské revoluce* (Praha: Argo).

Pipes Richard (2004). *Rusko za starého režimu* (Praha: Argo).

Spulber, Nicholas (2003). *Russia's Economic Transitions. From Late Tsarism to the New Millennium* (New York: Cambridge University Press).

6 Resumé

This bachelor thesis aims at the roots of the October Revolution and within this theme tries to analyze the criticism of Tsarism. The main task of this paper is to attempt to answer the question whether the arguments of critics were relevant and pointed to Russia's most serious problems.

The October Revolution was an event of global significance even at the time when it took place and it basically indicated the direction in which would develop much of the world after World War II. To deal with the criticism of tsarists regime is interesting and important because of its role in the final fall of Tsarism. At the same time it has to be perceived as a product of the collapsing regime which actually enabled its own opponents to appear. This thesis should confirm or refute the hypothesis which assumes that the critics of Tsarism weren't always completely rightful and allowed their power interest to influence their arguments.

The first part of this paper tries to introduce Russia's society, its particular classes and their mutual relations during the second half of the nineteenth century. Subjects of the second part are individual political tendencies and their attitude toward the tsarist government. The most important and the largest part is devoted to socialists' and Bolshevik's (and of course also Lenin's) criticism.

The stated hypothesis was ultimately refuted because it was concluded that the opponents of Tsarism more or less pointed to the most serious problems of the country. We don't reject that the critics reflected their power interest to their actions but we found that the biggest problem of the regime was the regime itself. The old Russia's regime wasn't overthrown, but it collapsed. The importance of criticism and opposition is undeniable but it was only a matter of time when the fall of Tsarism would come.